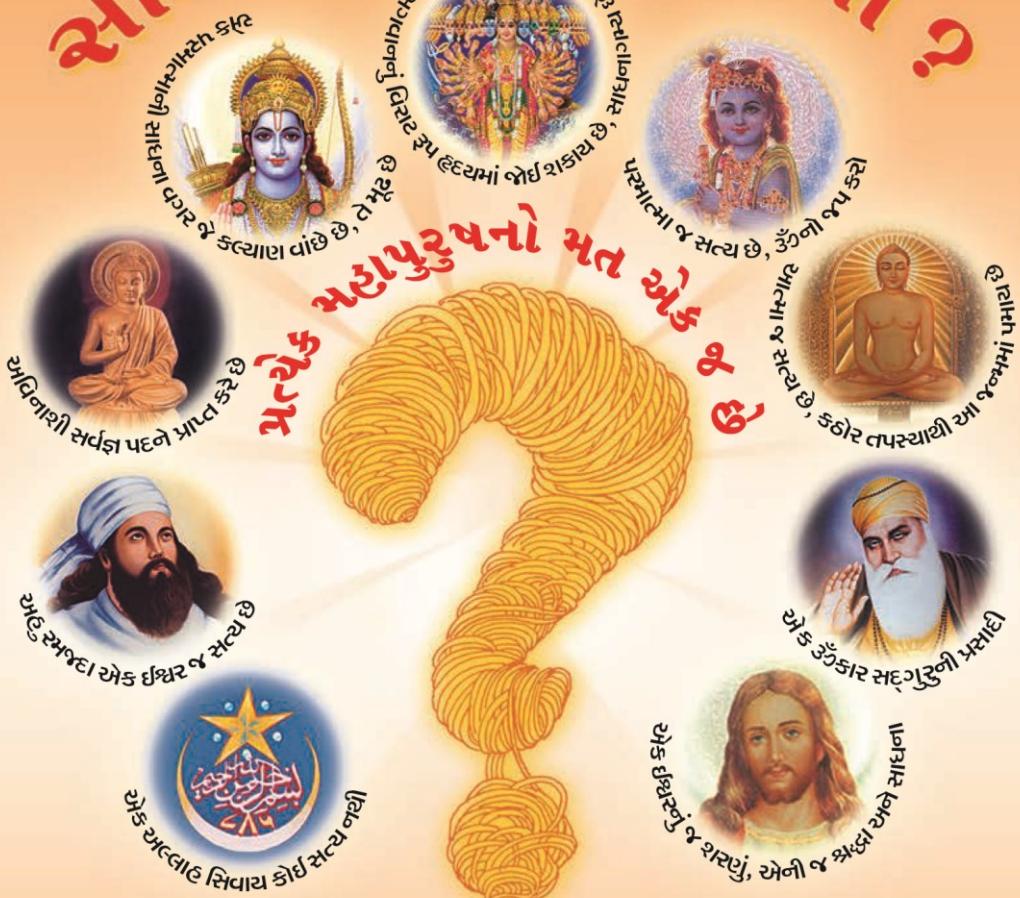

સાધના કરવી તો કોઈ ?

સત્યનો અભાવ નથી એને નષ્ટ કરી શકાતું નથી
સત્યનું દર્શન તો થાય જ છે !

॥ ઊં નમઃ સદ્ગુરુદેવાય ॥

સાધના કરવી તો કોણી ?

સત્યનો અભાવ નથી
એને નષ્ટ કરી શકાતું નથી
સત્યનું દર્શન તો થાય જ છે !

લેખક :

પરમપૂજય શ્રી પરમહંસજી મહારાજના હૃપાપ્રસાદ
સ્વામી અડગડાનંદજી
શ્રી પરમહંસ આશ્રમ શક્તેષગઢ
ગ્રામ-પોસ્ટ : શક્તેષગઢ, જિલ્લો : મિર્જાપુર
ઉત્તરપ્રદેશ, ભારત
ફોન : (૦૫૪૪૩) ૨૨૪૪૦

અનુવાદ :
જશવંતી દવે

પ્રકાશક :

શ્રી પરમહંસ સ્વામી અડગડાનંદજી આશ્રમ ટ્રસ્ટ

અનન્તશ્રી વિભૂષિત, યોગીરાજ, યુગપિતામહ,

પરમપૂજ્ય શ્રી સ્વામી પરમાનંદજી

શ્રી પરમહંસ આશ્રમ અનુસૂઈયા (ચિત્રકૂટ)

ના

પરમ પાવન ચરણોમાં

સાદર સમર્પિત - અંતઃપ્રેરણા

ॐ

ॐ

ગુરુ-વંદના

॥ અં શ્રી સદ્ગુરુદેવ ભગવાનની જ્ય ॥

જ્ય સદ્ગુરુદેવં, પરમાનન્દ, અમર શરીરં અવિકારી ।
નિર્ગુણ નિર્મૂલં ધરિ સ્થૂલં, કાટન શૂલં ભવભારી ॥

સૂરત નિજ સોહં, કલિમત ખોહં, જનમન મોહન છવિભારી ।
અમરાપુર વાસી, સબ સુખરાશી, સદા એકરસ નિર્વિકારી ॥

અનુભવ ગમ્ભીરા, મતિ કે ધીરા, અલખ ફકીરા અવતારી ।
યોગી અદ્વૈષા, ત્રિકાલ દ્રષ્ટા, કેવલપદ આનન્દકારી ॥

ચિત્રાકૂટહિ આયો, અદ્વૈત લખાયો, અનુસૂઈયા આસન મારી ।
શ્રી પરમહંસ સ્વામી, અન્તર્યામી, હું બડનામી સંસારી ॥

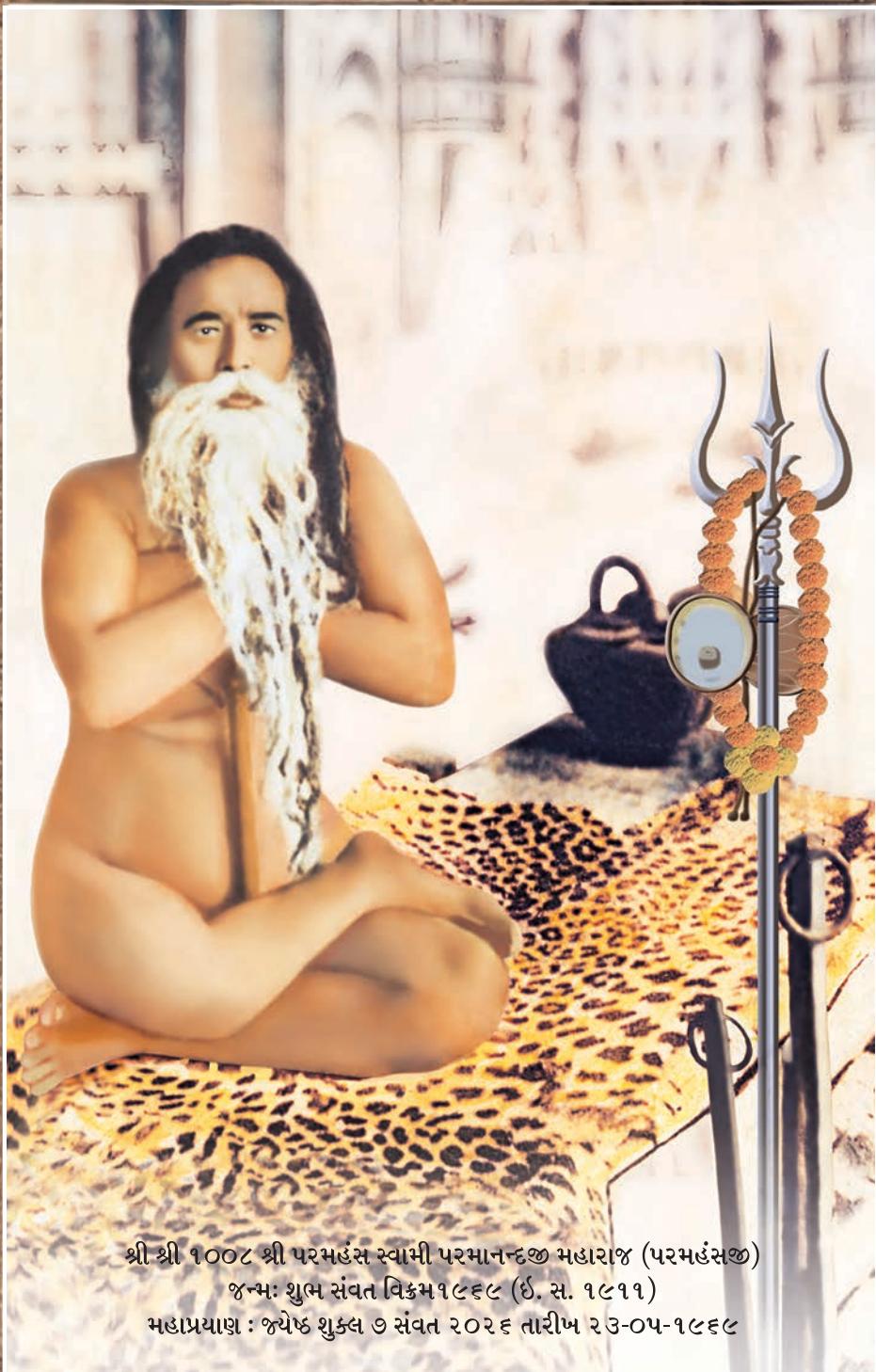
હંસન હિતકારી, જગ પગુધારી, ગર્વ પ્રહારી ઉપકારી ।
સત્ત-પંથ ચલાયો, ભરમ મિટાયો, રુપ લખાયો કરતારી ॥

ધહ શિષ્ય હૈ તેરો, કરત નિહોરો, મોપર હેરો પ્રાણધારી ।
જ્ય સદ્ગુરુ.....ભારી ॥

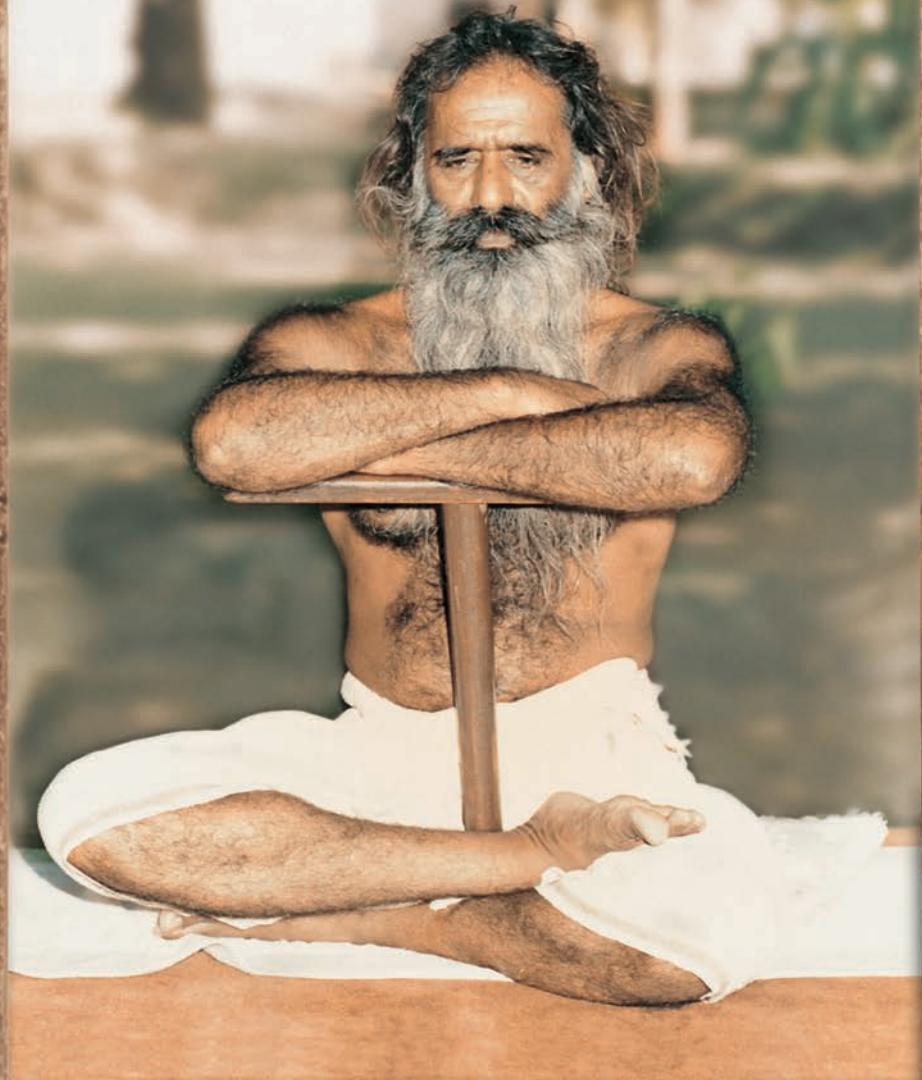
ॐ

ॐ

ॐ

श्री श्री १००८ श्री परमहंस स्वामी परमानन्दजी महाराज (परमहंसजी)
जन्मः शुभ संवत् विक्रम १५६८ (ई. स. १८११)
महाप्रयाणः ज्येष्ठ शुक्ल ७ संवत् २०२६ तारीख २३-०४-१५६८

શ્રી સ્વામી અડગડાનન્દજી
(પરમહંસ મહારાજના કૃપા પ્રસાદ)

શાસ્ત્ર

પહેલાં બધાં શાસ્ત્રો મૌખિક હતાં. ગુરુ-શિષ્યપરંપરામાં કંઈસ્થ થતાં હતાં. એ પુસ્તકરૂપે નહોતાં. આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે વેદવ્યાસે એને લિપિબદ્ધ કર્યા. ચાર વેદ, મહાભારત, ભાગવત, ગીતા ઇત્યાદિ મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથોનું એમણે સંકળન કર્યું. ભૌતિક તથા આધ્યાત્મિક જ્ઞાનને તેઓ પ્રકાશમાં લાવ્યા અને છતાં તેમણે એને શાસ્ત્રો ન કહ્યાં. એમણે વેદને શાસ્ત્રની સંજ્ઞા આપી નહિ, પરંતુ ગીતાની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું, ‘ગીતા સુગીતા કર્તવ્ય કિમન્યૈ શાસ્ત્ર સંગ્રહૈ । યા સ્વયં પદ્મનાભસ્ય મુખ પદ્માબ્જ બિનિઃસૃતા ॥’ ગીતાનું સારી રીતે ચિંતન કરી હૃદયમાં ઉતારો ! આ પ્રભુ પદ્મનાભના શ્રીમુખેથી નિઃસૃત થયેલી વાક્યધારા છે ! હવે અન્ય શાસ્ત્રોના વિષય વિષે વિચાર કરવાનો કે એનો સંગ્રહ કરવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે ? વિશ્વમાં અન્ય સ્થળેથી જે કંઈ પણ પ્રામ થાય છે તેનો સંકેત ગીતામાં છે જ છે. ‘એક ઇશ્વરના સંતાન’નો વિચાર પણ ગીતાની જ દેણ છે ! આને સારી રીતે સમજવા માટે ‘યથાર્થ ગીતા’ નો અભ્યાસ કરો !

અર્થાર્થી આર્ત, જિજ્ઞાસુ તથા મુમુક્ષુ લોકો અર્થ-ધર્મ-સ્વર્ગીય સુખ તથા પરમશ્રેયની પ્રાપ્તિ કરજે ‘યથાર્થ ગીતા’નો જ અભ્યાસ કરે !

નિવેદન : ભક્તમંડળ,
શ્રી પરમહંસ આશ્રમ,
શક્તેષગઢ, ચુનાર, મિર્પુર (ગ.પ.)

સાધના કરવી તો કોણી ?

(ઇ.સ. ૧૦-૪-૧૯૮૬ના દિવસે ચંડીદ્વારપ (હરિદ્વાર)માં મહાકુંભના અવસર
પર પરમપૂજય સ્વામીશ્રી અહગડાનંદજીનું જનસલા સમક્ષ પ્રવયન)

બંધુઓ,

સાગર મંથનના પરિણામ સ્વરૂપ અમૃતકુંભનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થયો
હતો. એ અમૃતકુંભના થોડાક અંશ અમુક સ્થળો પર છલકાઈ ગયા
હતા. આ સ્થળો પર કુંભમેળાનું આયોજન થાય છે તેવો તેનો ઈતિહાસ
છે. આ આયોજનનું પ્રયોજન એટલું જ હોય છે કે એ અમૃત-તત્ત્વની
શોધની વિધિ પ્રાપ્ત થઈ જય. કુંભમેળાનું એ પ્રયોજન તો નથી જ કે
મેળામાં આવવું, સ્નાન કરવું, દેવ-દર્શન કરવું અને નીકળી જવું. આ
કુંભમેળાઓ યોજય છે તેનું એક વિશિષ્ટ કારણ હોય છે, અને એ કારણ
છે કે ધર્મના સંર્બાદમાં, ઈષ્ટના વિષયમાં, આપણા સ્વના કલ્યાણના માર્ગમાં
જે ભાન્તિઓ છે તે સમસ્તનો નાશ થાય ! શ્રીમહાભગવદ્ગીતા અને
અન્ય યોગશાસ્ત્રો અનુસાર એક પરમાત્મા અને એની પ્રાપ્તિ માટે એક
નિર્ધારિત કિયા નિર્માણ થઈ છે, પરંતુ આજે તો અસંખ્ય પૂજાપદ્રતિઓ
પ્રયત્નિત થઈ ગઈ છે. કોઈ ગાયને ધર્મ માને છે તો કોઈ પીપળાને તો
કોઈ વર્ણ અને આશ્રમને ધર્મ માની એને મહત્વ આપે છે. આમ આ
પ્રશ્ન ગૂંઘવાડો ઊભો કર્યે જ જય છે અને સનાતન ધર્મ શું છે એની કંઈ
સમજણ પડતી નથી. આજે પણ આ જ પ્રશ્ન છે, ‘ઈષ કોણ છે ?’
‘સાધના કરવી તો કોણી ?’

વિશ્વમાં સહૃથી વધારે અને અધિક પ્રમાણમાં ધાર્મિક ચિંતન-મનન
કરનારો અને પૂજા-પાઠમાં મગન રહેનારો વર્ગ હિંદુ જ છે, પરંતુ આશ્ર્યની
વાત તો એ છે કે ધર્મ પ્રત્યે આટલી બધી આસ્થા ધરાવનાર હિંદુ
જિંદગીના અંત સમય સુધી એ નિર્ણય જ નથી લઈ શકતો કે એનો

ઇષ્ટદેવ કોણ છે ? કોણી પૂજન કરી કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી શકું ? આના મૂળમાં જેવા જઈએ તો જણાશે કે બહુદેવવાહનો પ્રચાર એટલો બધો બહેણો છે કે કોઈ એકમાં નિષા કાયમ કરવામાં એ બાધકર્યું નીવડે છે. એક જ પરિવારના દસ સભ્યો હોય તો એ પ્રત્યેકના દેવી-દેવતા જુદા જુદા હોય છે એવું જેવામાં આવ્યું છે. કોઈ હનુમાનને ભજે છે તો કોઈ શિવની પૂજન કરે છે, કોઈ એક દેવીનો ભક્ત છે તો કોઈ અન્ય દેવમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય. અને વળી, પોતપોતાનાં દેવી-દેવતાઓ ખાતર અંદરોઅંદર ઝઘડા પણ કરતા હોય છે. કોઈ એ જાણતું જ નથી કે શાશ્વત કોણ છે ? કોણી સાધના કરવાથી શાશ્વત ધામની પ્રાપ્તિ થશે ! અનેક દેવી-દેવતાઓ આપણા મનમાં એવાં તો સમાઈ ગયાં છે કે અંત સમય સુધી કોઈ પણ એકના પર શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ ઉદ્ભવતો જ નથી ! મૃત્યુ સમયે બધાં જ કુંભીજન આસપાસ ઊભા હોય છે અને કહેતા હોય છે : ‘ભાઈ, હવે બધી ચિંતા છોડી દો અને માત્ર ભગવાનનું સ્મરણ કરો !’ તો ભાઈ એક જ ઝટકામાં બોલી ઉઠે છે, ‘હે હનુમાનજી, હે દુગાજી, હે શીતળામાતા, હે વિનદ્યવાસિની દેવી, હે મૈહરવાતી મા, હે હરસ્ય-બ્રહ્મ બાબા, હે શંકરદાદા !’ આમ લગભગ પચ્ચીસ-ત્રીસ નામોનું એક સાથે રટણ કરવા માંડશે. આમ આ ભ્રાન્તિ અંત સમય સુધી જકડી રાખે છે. અરે ભાઈ, “એક મન્દિર દસ દેવતા કર્યો કર બસે બજાર િ” હદ્ય એક મંદિર છે જેમાં એ માત્ર એક જ પરમેશ્વરને સ્થાન આપી શકે છે, એમાં અનેક દેવી-દેવતાઓને સ્થાન નથી મળી શક્તાં. “દુવિધા મેં દોડ ગયે, માયા મિલી ન રામ !” એટલે હદ્ય-દેશમાં માત્ર એકને જ સ્થાન આપવું એ જ ઉચિત ગણાશે !

આ સંદર્ભે આપણા પૂર્વને અને મહાપુરુષોનું શું મંતવ્ય છે તે પર આપણે દશ્ટિ નાખીએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કોને ઇષ્ટ કહ્યા છે ? ભગવાન રામે કોણી આરાધના કરવાનો આદેશ આપ્યો છે ? ભગવાન શિવે કોનું સ્મરણ કરવાનો નિર્દેશ કર્યો છે ? આ મહાન અને વિશ્વસનીય પુરુષોએ કોનું ચિંતન-મનન કર્યું છે ? માત્ર આટલી જ વાત તમે મનમાં એમને એમ માની લેશો તો તમને કોઈ સંદેહ રહેશો નહિ કે ક્યારેય ભવિષ્યમાં સતાવશે નહિ. અફસોસ એ વાતનો છે કે આપણે ક્યારેય આ વાત પર

વિચાર કરતા જ નથી. કદાચ, કયારેક વિચાર આવે તો આપણે એટલા બધા ડરી જઈએ છીએ કે જે નવા દેવતાને પૂલુશું તો વળી ક્યાંક જુના દેવતા કોપ કરશે અને આપણને દુઃખી કરી નાખશે !

આ વિષયે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં એમનો વિચાર સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે :

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃખાલયમશાશ્વતમ् ।

નાષ્ટુવન્તિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિं પરમાં ગતાઃ ॥ ૮/૧૫

“અર્જુન, મનુષ્ય મને પામીને ક્ષાણલંગુર, દુઃખની ખાણ અને પુનર્જન્મને પ્રાપ્ત નથી થતો. જે મનુષ્ય મને પ્રાપ્ત કરે છે તેનો પુનર્જન્મ નથી થતો. પુનર્જન્મ તો દુઃખની ખાણ છે. મને એ પામી લે માત્ર તો એને પુનર્જન્મમાંથી મુક્તિ મળી જય છે. ‘સ્થાનમ् પ્રાપ્સયસિ શાશ્વતમ्’ એને સદાય શાશ્વત રહેનારું સ્થાન, પરમધામ પ્રાપ્ત થાય છે !” પુનર્જન્મ કોનો કોનો થાય છે તે આપણે જોઈએ.

આબ્રહ્મુવનાલ્લોકા: પુનરાવર્તિનોડર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌન્તેય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥ ગીતા, ૮/૧૬

“અર્જુન, બ્રતાથી લઈને ચૌદ ભુવન, ચરાચર જગત પુનરાવર્તી સ્વભાવવાળા છે, પરંતુ મને જે પામ્યો છે તે મનુષ્ય પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરતો નથી એ શાશ્વત ધામ મેળવે છે.” આનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બ્રહ્મા અને એના દ્વારા સર્જન પામેલી સમગ્ર સૂષ્ઠિ નાશવંત છે. આની અંદર દેવતા, પિતૃઓ, દાનવો, ઋષિઓ, સૂર્ય, ચંદ્ર બધા જ સમાઈ જય છે. માનવલુંબનનું પરમ લક્ષ્ય છે - અમરત્વની પ્રાપ્તિ ! અને આ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ અનુસાર એક પરમાત્માનું ચિંતન થાય ! આપણે એક ઉદ્ઘારણ જોઈએ. ધારો કે તમારે એક સમુદ્ર પાર કરવો છે, તમે જે એક કાગળના બંડલમાંથી હોડી બનાવી એના સહારે સમુદ્ર પાર કરવા જશો તો થોડેક દૂર જશો અને કાગળ પીગળી જશો, તમે રૂબી જ જશો. આમ, તમે કોઈ અન્ય સાધન જે દુબાડવાનું જ છે, અશક્ત છે એનો આશરો લેશો તો જહેર જ છે કે તમારી આશા ઠગારી જ નીવડશે. આમ, જે સ્વયં નાશવંત છે, નથીર છે, એ તમને શાશ્વત ધામ ન જ આપી શકે કે અમરત્વ પ્રદાન ન કરી શકે !

હા, એ તમને દુબાડે કે તમારો નાશ કરી શકે. એટલે માત્ર એક જ પરમાત્માનું ચિંતન કરવું એવા ગીતાના ઉપદેશને અનુસરવું જ આવશ્યક છે.

હવે, ગીતા અનુસાર દેવતાઓ અશાખત અને દુઃખોની ખાણ સમાન છે તો પછી એની પૂજા કરવાનું શું પ્રયોગન ? ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, “અર્જુન, જે બુદ્ધિ કામનાઓથી પીડિત છે એવા મૂળ ભત્તિવાળા લોકો જ અન્ય દેવતાઓની પૂજા કરે છે. અહીં દેવતા નામે કોઈ સક્ષમ વસ્તુ નથી હોતી, પરંતુ જ્યાં પણ - પાણીમાં, પદ્થરમાં, વૃક્ષોમાં લોકોની શ્રદ્ધા જાગે છે ત્યાં હું સ્વયં હાજર રહીને એમની શ્રદ્ધાને પુરસ્કૃત કરું છું, ફળનું વિધાન કરું છું એટલે કે આ પૂજન કરનારને ફળ આપું પણ છું પણ એ ભોગવવા જતાં એનો આકાર નાચ થઈ જય છે !” દિવસ-રાત શ્રમ તો કર્યો પણ જે ફળ મળ્યું તે તો નાચ પામી ગયું. બધો જ પરિશ્રમ વ્યર્થ ગયો, બધું જ ઘૂળ-ઘાણી થઈ ગયું.

થોડા સમય માટે પણ ફળ તો મળ્યું ને ?! ભલેને પછી એ નાચ થઈ ગયું. આમાં ખોટું શું છે ? આનો ઉત્તર આપતાં નવમા અધ્યાયમાં કહે છે, ‘દેવતાઓની પૂજા કરનારા પણ મારી જ પૂજા કરે છે, પરંતુ આ પૂજન અવિધિસરનું હોય છે અને એટલે નાચ થઈ જય છે !’ બધાનો ત્યાગ કરીને, લોહીનું પાણી કરીને, તમે શ્રમપૂર્વક પૂજન કરો છો અને પરિણામે જે મળ્યું તે તો નાચ થઈ ગયું. આનું કારણ એ છે કે એ પૂજન અવિધિપૂર્વકનું હતું. જ્યારે શ્રમ કરવાનો જ છે તો પછી વિધિપૂર્વકનો શ્રમ કેમ ન કરવો ? રસ્તા પર ચાલવાનું જ છે તો સાચે રસ્તે કાં ન ચાલવું ?

આ દેવપૂજન જે અવિધિપૂર્વકનું હોય તો વિધિ શું છે ? આનો પ્રત્યુત્તર અદારમા અધ્યાયમાં આપે છે, ‘અર્જુન, પોતપોતાના સ્વભાવમાં અનેક પ્રકારની ક્ષમતા સમાયેતી છે. આ ક્ષમતા અનુસાર જે મનુષ્ય નિયત કર્મ દ્વારા ભગવત્પ્રાપ્તિદ્ધિ પરમસિદ્ધિને મેળવે છે તેની વિધિ હવે હું તને કહું છું તે સાંભળ ! જે પરમાત્માએ સર્વ પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કર્યા છે, જે પરમાત્માથી સંપૂર્ણ જગત વ્યાપ્ત છે એ પરમેશ્વરને પોતાના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થતી ક્ષમતા દ્વારા સારી રીતે અર્થન કરીને સંતોષ આપીને મનુષ્ય પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આનો અર્થ એમ કે એક જ પરમાત્માની પૂજા કરવી એ વિધિ છે, નિયમ છે ! આ પૂજન પણ

ચિંતનની એક નિર્ધારિત કિયા છે. આમાં શાસની પ્રક્રિયા, ઇન્ડિયોનો સંયમ, યજસ્વલ્ય મહાપુરુષોનું ધ્યાન ઈત્યાદિ કિયાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ ચર્ચા યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે ચોથા અધ્યાયના યજાપ્રકરણમાં તેમજ સમસ્ત ગીતામાં અનેક સ્થાનો પર કરી છે.

વધારે નહીં માત્ર એક પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને એ પરમાત્માના કોઈ નામ ઓમ્ભુ અથવા રામનો તમે જે જપ કરતા રહો તો ભલે તમને ધર્મનું જ્ઞાન ન પણ હોય તોપણ તમે શુદ્ધ અને પૂર્ણ ધાર્મિક છો. કહાચ, તમને સંપૂર્ણ કિયાનું જ્ઞાન ન હોય તોપણ તમે કાર્યશીલ છો. આનું ફળ પણ નાથ થશે નહીં અને તમારો પણ નાશ થશે નહીં !

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે સંપૂર્ણ ગીતામાં ક્યાંય પણ દેવતાઓનું સમર્થન કર્યું નથી. નવમા અધ્યાયમાં એ કહે છે કે કેટલાક લોકો માણું પૂજન કરીને સ્વર્ગની અપેક્ષા કરે છે, હું એમને વિશાળ સ્વર્ગલોક ભોગવવા આપું પણ છું, પરંતુ એ લોકોના ‘ક્ષીળે પુણે મર્યાદાંકં વિશન્તિ’ પુણ્ય ક્ષીણ થઈ જય છે અને સ્વર્ગમાંથી બહાર પડી જય છે. આમ થવાં છિતાં એમનો વિનાશ થતો નથી કારણ કે એ લોકો નિયત કર્મ કરનારા છે અને આ નિયત કર્મ જ સાચી વિધિ છે. ‘અર્જુન, આ નિયત કર્મમાં આરંભનો નાશ નથી થતો. સાધકના મનમાં કોઈ ઈચ્છા આકાર લે તો ભગવાન એની ઈચ્છા પૂરી કરે છે. આ વસ્તુ તો ક્યારેય શાશ્વત નહોતી એટલે એને ભોગવાય છે તો ખરી, પરંતુ એ ભક્તનો નાશ નથી થતો. કેમકે એ ભક્ત વિધિપૂર્વક કરે છે. હકીકતમાં તો બ્રહ્મ દ્વારા ઉત્પત્ત બ્રહ્મલોક, દેવલોક, પશુ-જીવજંતુના લોક, આ બધા જ ભોગ-યોગિ છે. મનુષ્ય જ એક એવો છે જે કર્મ કરે છે અને આ કર્મ દ્વારા એ પરમાત્મા સુધી પહોંચી શકે છે, ઉચ્ચ-વર્ગ સાધી શકે છે. શરીર ધારણના ક્ષેત્રમાં તમે તો દેવતાઓ કરતાં પણ ભાગ્યશાળી છે. કારણ કે આ તન, આ શરીર દેવોને પણ દુર્લભ છે અને છિતાં તમને મળ્યું છે. તમે એની પાસેથી શાની અપેક્ષા રાખો છો ? તમે દેવતા બની જવ, બ્રહ્માની સ્થિતિ પામી જવ પરંતુ પુનર્જન્મના ચકરાવામાંથી જ્યાંસુધી મુક્તિ ન મળે ત્યાંસુધી મનનો વિરોધ થતો નથી કે મનનો વિલય થતો નથી. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી એની પરમભાવ સ્થિતિમાં આવી નથી જવાતું.

આની વિધિ છે ગીતામાં નિર્દેશ કરવામાં આવેલું નિયત કર્મ અને આ જ છે સાધનાની નિશ્ચિત કિયા !

સોળમા અધ્યાયને અંતે ભગવાન કહે છે, ‘અર્જુન, શાસ્ત્રોએ જે નિર્ધારિત કર્યા છે તે કર્મો તું કર !’ તો પ્રક્ર એ થાય કે, ‘ક્યાં શાસ્ત્રો ?’ અહીં પણ જ્યાંત્યાં બટકવાની જરૂરત નથી. ‘કિમન્યૈ: શાસ્ત્ર વિસ્તરૈ:’ અન્ય શાસ્ત્રોની ઝંઝટમાં પડવાથી શું પ્રયોજન ? ભગવાને સ્વયં કહ્યું છે, ‘ઇતિ ગુહૃતમં શાસ્ત્રમિદમુક્તં મયાનઘ’ (ગીતા ૧૫/૨૦) ‘અર્જુન, આ ગોપનીયથી પણ વધુ ગોપનીય શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું !’ વળી, આગળના જ રૂલોકમાં કહે છે, ‘તારા કર્તવ્ય અને અકર્તવ્ય વિશે શાસ્ત્ર જ પ્રમાણ છે એટલે શાસ્ત્રોએ જે પ્રમાણ્યા છે તેવા નિયત કર્મ કર !’ જે લોકો શાસ્ત્ર-વિધિને ત્યાગી હે છે અને પોતાની ઈચ્છાનુસાર કર્મ કરે છે એમને નસીબે સુખ નથી હોતું, એમને નથી પરમગતિ મળતી કે નથી પ્રાપ્ત થતો આ લોક કે પરલોક ! અને જેથી તમે સર્વ ગીતાશાસ્ત્ર દ્વારા નિર્માયેલાં નિયત કર્મ કરો ! ભૂત કે ભવાનીની પૂજભાં તમારો આ લોક કે પરલોક બગાડો નહિં.

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે ઉપર્યુક્ત નિર્દેશ કર્યો તો અર્જુનને એ જાણવાની ઈચ્છા થઈ કે જે લોકો શાસ્ત્ર-વિધિનો ત્યાગ કરે છે, પણ શ્રીદ્વાપૂર્વક ઈશ્વરને ભજે છે તો એમની ગતિ શું થાય છે ? ભગવાને જવાબમાં કહ્યું, ‘અર્જુન, આ લોકો શ્રીદ્વાવાન હોય છે, ક્યાંક ને ક્યાંક એમની શ્રીદ્વા ઈકી હોય છે. શાસ્ત્ર-વિધિને જે છોડી હે છે અને ભજન કરે છે એ લોકોમાં ત્રણ પ્રકારની શ્રીદ્વા હોય છે. જે લોકોની શ્રીદ્વા સાન્નિવ્યક હોય છે તે દેવતાઓને ભજે છે. જેમની શ્રીદ્વા રાજસી હોય છે તે યક્ષો અને રાક્ષસોની પૂજ કરે છે અને જેમની શ્રીદ્વાનો પ્રકાર તામસી હોય છે તે ભૂત-પ્રેતની આરાધના કરે છે. આ ત્રણે પ્રકારના લોકો માત્ર પૂજન જ નથી કરતાં પણ અથાક પરિશ્રમ કરે છે, ધોર તપ કરે છે પરંતુ અર્જુન, આ ત્રણેય પ્રકારની શ્રીદ્વાવાળા લોકો શરીરરૂપે સ્થિત ભૂત સમુદ્ધાય અને અંતઃકરણમાં સ્થિત મને અંતર્યામી પરમાત્માને કૃશ કરી નાખે છે, મારાથી દૂર થાય છે, ભજન તો કરતાં જ નથી. અર્જુન, આ

સર્વે અસુર છે એમ તું માન !’ આનો અર્થ તો એ થયો કે દેવી-દેવતાઓને પૂજનાર લોકો અસુર છે !

અસુરનો અર્થ માથે બે શિંગડા હોય, લાંબા લાંબા ઢાંત અને નખ હોય એવાં વિચિત્ર જીવ નહીં, પરમહેવ પરમાત્માના દેવત્વથી જે વંચિત રહેલાં છે તેવા જીવો એટલે અસુર ! શ્રીકૃષ્ણ અનુસાર જગતમાં મનુષ્યના બે પ્રકાર છે : એક દેવતાઓ જેવો અને બીજે અસુરો જેવો. દેવી સંપદ જેવા ગુણો જે ધરાવે છે તે દેવતાઓ જેવા પ્રકારમાં આવે જ્યારે આસુરી સંપત્તિને જે બહુમૂલ્ય આપે છે તેવા પ્રકારના મનુષ્યને અસુરો જેવા કહેવાય છે. તમારો જ એક સગો ભાઈ દેવ હોય તો બીજે સગો ભાઈ દાનવ હોઈ શકે છે. અસ્તુ. યોગેશ્વર કહે છે આ બધાને તું અસુર માન ! આનાથી વિરોધ કોઈ શું કહી શકે ?

બંધુઓ, તમે આટલો શ્રમ પણ કર્યો, શાસ્ત્ર-વિધિનો ત્યાગ કરી તપ પણ કર્યું, પરંતુ પરિણામ શું આપ્યું ? તમે એ પરમહેવના દેવત્વથી વંચિત રહી ગયા. અસુરોમાં ખપી ગયા. જે આત્માને જે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવાનો હતો એ તો વધુ નિર્બળ થઈ ગયો, તમારાથી ખૂબ દૂર થઈ ગયો. જ્યારે પરિશ્રમ કરવાનો જ છે તો એ રીતે કરો જેથી એ પરમાત્મા તમને પ્રતિકૂળ નહીં, બલ્કે અનુકૂળ થાય. શાસ્ત્ર-વિધિએ નિયત કરેલાં કર્મો જ શા કાજે ન કરવાં ? તેથી જેના આ સર્વે અંશમાત્ર છે એ મૂળ, એક પરમાત્માની સાધના કરો. આના પર જ શ્રીકૃષ્ણે વારંવાર જેર આપ્યું છે. એક જ પરમાત્માનું ચિંતન કરવું એ જ ગીતાનો મૂળ ઉપદેશ છે.

હે, આ ચિંતનનો અધિકારી કોણ છે ?’ અમે તો બહુ પાપીઆ છીએ ! અર્જુન જેવું ભાગ્ય અમારું ક્યાંથી હોય ?’ આવી વાતો ન કરો. આવી ધારણા પણ ન બાંધી લો ! તમે ક્યાંય હતારા થઈ જલ્દ અને નિયત કર્મ છોડી ન હો એટલે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે,

અણ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક ।

સાધુરેવ સ મન્તવ્ય: સમ્યગ્વસિતો હિ સ: ॥ ગીતા, ૬/૩૦

અત્યંત દુરાચારી પણ જે અનન્ય અર્થાત् અન્યને નહિ, મને છોડીને અન્ય કોઈ દેવતાને ન પૂજે, માત્ર મને જે ભજે એ સાધુ માનવા લાયક

છે. આનું કારણ એ છે કે એનામાં યથાર્થ નિશ્ચય નિર્માણ થઈ ચૂક્યો છે. ‘ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિં નિગચ્છાન્તિ ।’ - આ પ્રકારની લગનિથી એ શીધ જ ધર્માત્મા બની જય છે. પરમધર્મ પરમાત્મા સાથે અંતઃકરણ સંલગ્ન થઈ જય છે અને એને સદાને માટે શાશ્વત શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ જય છે.

એટલે તમે ભયંકર દુરાચારી હો અથવા તો દુરાચારીઓના સરદાર પણ હો (અનેકાનેક દુરાચારો કરવાની યોજના પણ કરતા હો) છિતાંય તમે જો એક પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા સેવો અને એ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અર્થે યજનની પ્રક્રિયા નિયત કર્મઝ્ઞપે એક લગનથી કરતા રહો તો તમે જલદી ધર્માત્મા સ્વરૂપ મેળવી લેશો. ‘કૌન્તેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ।’ - ‘અર્જુન, તું નિશ્ચયઝ્ઞપે જાણી લે કે મારો જે ભક્ત છે તે ક્યારેય નષ્ટ નથી થતો.’ આમ, અન્ય કોઈને પૂજવાનું વિધાન છે જ નહીં.

ચાલો, એક પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા સ્થિર થઈ ગઈ, ધર્મચરણ માટે તૈયાર પણ થઈ ગયા, પરંતુ આ પરમાત્માને શોધે ક્યાં ? ક્યા તીર્થ-ક્ષેત્રોમાં ? મંદિરોમાં ? સાધના કરવી પણ હોય તો ક્યાં કરવી ? આના સંદર્ભમાં અદારમા અધ્યાયના એકસઠમાં શ્લોકમાં કહે છે -

ઇશ્વરः સર્વભૂતાનાં હૃદેશોર્જુન તિષ્ઠતિ ।

ભ્રામયન્સર્વભૂતાનિ યન્ત્રારૂપાનિ માયયા ॥ - ગીતા, ૧૮/૬૧

‘અર્જુન, આ ઈશ્વર પ્રત્યેક ભૂત-પ્રાણીમાત્રના હૃદય-દેશમાં નિવાસ કરે છે !’ હવે જો ઈશ્વર આટલો સમીપ હોય તો દેખાતો કેમ નથી ? તો એના જવાબમાં કહે છે, ‘માયારૂપી યંત્રમાં આરૂપ થયેલાં આ બધાં જ લોકો લટકી રહ્યાં છે અને એટલે જ એ દેખાતો નથી. તો હવે શું કરવું ? કોણી શરણે જવું ?

ગીતાના અદાર અધ્યાયના બાસઠમા શ્લોકમાં કહે છે, ‘તમેવ શરણં ગચ્છ’ ‘અર્જુન, આ હૃદયાકારશમાં જે ઈશ્વર સ્થિર થયો છે તેની જ શરણમાં જ ! ‘સર્વભાવેન’ - સંપૂર્ણ ભાવથી જ ! એવી રીતે નહીં કે અદ્યો ભાવ એક દેવમાં તો બાકીનો અદ્યો ભાવ બીજુ દેવીમાં ! સંપૂર્ણ હૃદયથી સમર્પિત થઈ જવ ! તો આનાથી લાભ શું ? લાભ બતાવતાં કહે છે, ‘તત્પ્રસાદાત્પરાં શાન્તિં સ્થાનં પ્રાપ્યસિ શાશ્વતમ्’

આના કૃપા-પ્રસાદ દ્વારા તને પરમશાંતિ મળશે. એવા સ્થાનને પામશો જે સદૈવ શાશ્વત છે ! પરમાત્માની ખોજ કરવાનું સ્થળ હૃદય-દેશ સિવાય બહાર બીજે કયાંય નથી, પરંતુ સમસ્યા તો એ છે કે હૃદયસ્થ ઈશ્વર આરંભમાં કયાંય દેખાતો નથી - જણાતો નથી. હૃદયસ્થ ઈશ્વરની શરણે જય તો કઈ રીતે જય ? આગળના જ શ્લોકમાં કહે છે, ‘અર્જુન, ગોપનીયથી પણ વધુ ગોપનીય એક વાત એ સાંભળી લે :

મનુના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુર ।

મામેવૈષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોડસિ મે ॥ ગીતા, ૧૮/૬૫

‘અર્જુન, તું મારામાં અનન્ય મનવાળો છું, મારો અનન્ય ભક્ત છું, મારા પ્રત્યે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાયુક્ત છું. મને પ્રણામ કર એ જે નિર્દેશ્યા છે તે નિયત કર્મ કર. આમ કરવાથી તું મને પ્રાપ્ત કરી શકીશ !’

પહેલાં કહ્યું હતું, ‘તત્ત્વદર્શિના શરણે જ !’ હવે કહે છે ‘ઈશ્વર હૃદય-દેશમાં છે. એમની શરણે જ અને શાશ્વત સ્થાન પ્રાપ્ત કર, અને અહીં કહે છે મારે શરણે આવ !’ આ બધું શું છે ? હકીકતમાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને ભગવાન એક-બીજાના પૂરક છે. શાશ્વત ધામ પ્રાપ્ત કરવું અને સહગુરુ જે પરમાત્મ ભાવમાં સ્થિર છે એને પામવું એ બજ્જે એક જ વાત છે. અને તેથી જ સહગુરુનું શરણ નિતાંત આવશ્યક છે. સહગુરુ જ ભગવાનના ધામમાં પ્રવેશ કરાવનાર ચાવી છે. ભગવાન છે, પરંતુ સહગુરુના અભાવમાં એનું આપણને દર્શન થતું નથી કે એના ધામમાં પ્રવેશ મળતો નથી. શ્રીકૃષ્ણ એક યોગેશ્વર હતા, એક સહગુરુ હતા. આ વાત એકદમ સહેતાઈથી સમજુ શકાય તેમ નથી એટલે યોગેશ્વર ફરી આ વાત પર ભાર મૂકે છે અને કહે છે,

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણ બ્રજ ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥ ગીતા, ૧૮/૬૬

‘અર્જુન, બધા જ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને, મારે શરણે આવ, હું તને સંપૂર્ણ પાપોથી મુક્ત કરી દઈશ. હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું તું નિશ્ચય મારું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરીશ, તું શોક ન કર !’

પ્રત્યેક મહાપુરુષે આમ જ કહ્યું છે. રામે કહ્યું છે, ‘ભગતિ મોરિ ।’ આજ રીતે બુદ્ધ કહ્યું છે, ‘बुद्धं शरणं गच्छामि’ જૈન તીર્થકર કહે છે,

‘સમ્યક દર્શન જ્ઞાન ચરિત્રાણ’ - તીર્થકરોનું તત્ત્વજ્ઞાન, એમણે પ્રબોધેલું જ્ઞાન, એમના જેવું જીવન અને ચરિત્રનિર્માણ મોક્ષનું સાધન છે, શીખ લોકો કહે છે, ‘વાહે ગુરુ !’ ઈસ્લામ ધર્મ કહે છે, ‘મહુમ્મદ સાહેબ અદ્વાહના પયંગબર છે !’ જુસ્સ કહે છે, ‘સંસારના ભાર નીચે કચડાયેલા લોકો, મારી પાસે આવો, હું તમને વિશ્વાસ આપીશ !’ પૂજ્ય મહારાજજ કહેતા હતા, ‘હા, હું ભગવાનનો દૂત છું. મને મળ્યા વગર કોઈ ભગવાનને મળી શકતું નથી !’ બધાં જ તમને બોલાવી રહ્યાં છે. કોણી કોણી પાસે જશો, તમે ? મહાપુરુષોના આ આદેશનો અર્થ તો માત્ર આટલો જ છે, ‘તમારા સમકાતીન કોઈ તત્ત્વદર્શાનું શરણ ગૃહણ કરો !’

એટલે એક પરમાત્મા પ્રત્યે સર્વપણ અને એ પરમાત્માને જાણી ચૂકેલા કોઈ મહાપુરુષનું સાંનિધ્ય, એમની સેવા, એ પરમાત્માનો પરિચય કરાવતો બે કે અઢી અક્ષરનો શબ્દ-રામ અથવા ઊં-જે તમને યોગ્ય લાગે તે-આ સર્વનું યચન કરી લો ! ઘડીકમાં રામ અને ઘડીકમાં ઊં એમ અદ્વાબદ્લી ન કરો ! કોઈ એક જ શબ્દ પસંદ કરો કારણ બત્તેનો અર્થ એક જ છે, બત્તેનું પરિણામ એક જ છે, તમારે માત્ર આટલું જ કરવાનું છે. તમને કદાચ ભાષાની મુરુકેલી હોય તો જે કણ-કણમાં વ્યામ છે એવા એક ઈશ્વરના પરિચિત નાના શબ્દોને ગૃહણ કરી એનું રણ કરો. જ્યારે નાના પ્રકારના નામનો પૃષ્ઠ ભાગ અંતરમાં પહોંચી જશો ત્યારે આ નાનું નામ પણ તમારા શ્વાસોશ્વાસમાં સમાઈ જશો !

શ્રી રામચરિત માનસ અનુસાર ઈષ કોણ છે ?

રામચરિતમાનસના પ્રકાશમાં આવો, હવે આપણે એ વિચારીએ કે એને અનુસાર ઈષ કોણ છે ? સાધના કોણી કરવી જોઈએ !

‘માનસ’ ભગવાન શંકરના હૃદયમાં ઉદ્ભબ આપ્યું છે. ભગવાન શંકરનો નિર્ણય આમ છે.

ધર્મ પરાયન સોઈ કુલ ત્રાતા । રામ ચરન જા કર મન રાતા ॥
નીતિ નિપુન સોઈ પરમ સયાના । શ્રુતિ સિદ્ધાન્ત નીક તેહિં જાના ॥
સો કુલ ધન્ય ઉમા સુનુ, જગત પૂર્જ્ય સુપુનીત ।

શ્રી રघુવીર પરાયન, જેહિં નર ઉપજ વિનીત ॥ ઉત્તરકંઈ ૧૧૬

જેનું મન એકમાત્ર રામનાં ચરણોમાં જ અનુરક્ત છે તે નીતિ-નિપુણ છે, વિદ્ધાન છે, વેદોના સારને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે અને એ જ કુલીન છે.

સંપૂર્ણ રામાયણમાં આરંભથી લઈ અંત સુધી એક જ વાતને વારંવાર પુષ્ટિ આપે છે, અને એ વાત છે : સાધના કોણી કરવી ? વનવાસ સમયનો પ્રસંગ છે - ભગવાન રામ શૃંગવેરપુરમાં શયન કરી રહ્યા હતા. તૃણ અને ઘાસ-કુસની પથારી પર એમને સૂતેલા જેઠ નિશાદરાજ ગુહને બહુ દુઃખ થયું. બાજુમાં બેઠેલા લક્ષ્મણને એમણે કહ્યું, ‘આ કેકેચી બહુ દુષ્ટ છે, એણે રધુનંદન રામ અને જનકીને જ્યારે સુખ મળવાનું હતું ત્યારે જ દુઃખ આપ્યું.’ લક્ષ્મણે કહ્યું, ‘આ વાત નથી,

કાહુ ન કોઉ સુખ દુઃખ કર દાતા । નિજકૃત કરમ ભોગ સુન ભ્રાતા ॥
જોગ વિયોગ ભોગ ભલ મંદા । હિત અનહિત મધ્યમ ભ્રમ ફંદા ॥
ધરનિ ધામ ધન પુર પરિવારું । સરગુ નરક જહાઁ લગિ વ્યવહારું ॥
દેખિઅ સુનિઅ ગુનિઅ મન માહીં । મોહ મૂલ પરમારથું નાહીં ॥

ધરતી, ધર, ધન, પુર-પરિવાર, જન્મ-મૃત્યુ, સંપત્તિ-વિપત્તિ, સ્વર્ગ-નરક - આ બધાં વિષયમાં બોલવું, સાંભળવું કે વિચાર કરવો એ મોહમાં પડવાના મૂળ બરાબર છે. લોકો સ્વર્ગની ઈચ્છા સેવે છે તે પણ મોહના એક પ્રકારનું મૂળ છે. ત્યાં પરમાર્થનો પ્રક્રિયા જ ઊભો થતો નથી. તો પરમાર્થ શું છે ? પરમાર્થ માત્ર એક જ છે, પરમ પુરુષ પરમાત્માનું ચિંતન !

સખા પરમ પરમારથ એહુ । મન ક્રમ વચ્ચન રામ પદ નેહૂ ॥

આ પ્રકરણમાં એમ કહેવામાં આવ્યું કે સ્વર્ગ અને નરક સુધીનો વ્યવહાર મોહનું મૂળ છે. અનું ઉદ્ગામ સ્થાન છે. અને તમે સ્વર્ગના અધિકારી દેવતાઓની પૂજા કરી મોહમાંથી મુક્ત થવા માગો છો ? આ તો વિસંગતિ જ થઈ !

(૫)

હમ દેવતા પરમ અધિકારી । વિષય વસ્ય પ્રભુ ભગતિ બિસારી ॥

અમે દેવતાઓ પરમ અધિકારી હતા પણ વિષયોના વશમાં આવી ગયા અને તમારી ભક્તિ ભૂલી ગયા. ‘હમ દેવતા પરમ દુખ પાયો ।’ એક હોથ છે દુઃખ અને બીજું હોથ છે પરમ દુઃખ. આ પરમ દુઃખથી

દેવતાઓ પણ પીડાય છે. દેવતાઓ પણ વિષય-વશ હોય છે. તમે જે દેવતાઓની સેવા કરતા હો તો તમે વિષય-વાસનાની સેવા કરો છો.

(ખ)

વિધિ પ્રપંચ ગુન અવગુન સાના ।

દાનવ દેવ ઊંચ અરુ નીચ્ચ । અસ્તિય સુજીવન માહુર મીચ્ચ ॥

સરગ-નરક અનુરાગ-વિરાગ । નિગમાગમ ગુન-દોષ વિભાગ ॥

અર્થાત્ વિધાતા ગુણ અને અવગુણઃપી પ્રપંચમાં જકડે છે. પ્રપંચ શું છે ? પાપ અને પુણ્ય, સરવર્ણ અને નીચ-હલકી જ્ઞતિ, અમૃતમય સુંદર જીવન અને વિષમય મૃત્યુ, સ્વર્ગ અને નરક-આ બધી જ વિધાતાની પ્રપંચ લીલા છે. શાસ્ત્ર વિશારદ મહાપુરુષોએ અનું વિભાજન કર્યું છે, તમે જે આવા દેવતાઓની પૂજા કરો છો તો તમે પ્રપંચની પૂજા કરો છો. આ આપણા સંસારના ગુણદોષોનું ચિત્ર માત્ર છે. સંસારથી અલગ નથી તો કોઈ દેવતા કે નથી તો કોઈ સ્વર્ગ !

(ગ)

ગરુડને મોહ ઉત્પન્ન થયો. એ બ્રહ્મા પાસે ગયા. બ્રહ્માને મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ ગરુડને તો મેં બનાવ્યો. ભગવાનની માયાએ જ્યારે મારા જેવાને અનેકવાર નચાવ્યો છે તો આ પક્ષીરાજમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય એમાં કોઈ નવાઈ નથી. ‘વિપુલ બાર જેહિં મોહ નચાવા ।’ દેવતાઓના પિતામહ બ્રહ્મા જ જ્યાં નાચ કરે છે તો દેવતાઓની શી વિસાત કે તમને માયાથી બચાવી શકે ?

સોઈ પ્રભુ ભૂ વિલાસ ખગરાજા । નાચ નટી ઇવ સહિત સમાજા ॥

આ જ માત્રા ભગવાનના સંકેતમાત્રથી નટીની જેમ નાચે છે. માયાથી જે વિવશ થઈ જય છે તેની તમે પૂજા કરો છો. પૂજા જ જે કરવી હોય તો એની કરો જેના સંકેતથી સ્વયં માયા નાચે છે. ગરુડજ કહે છે, ‘આ માયા રધુવીરની દાસી છે. અને એ રામની કૃપા વગર છૂટતી જ નથી. આ હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું. અને તેથી એ એક જ પરમાત્માની સાધના કરો જે માયાના પણ અધિપતિ છે. આ વાતનો ‘માનસ’માં સ્થળે સ્થળે સંકેત કરવામાં આવ્યો છે.

(૪)

અગ-જગ જીવ નાગ નર દેવા । નાથ સકલ જગ કાલ કલેવા ॥

દેવતા અને મનુષ્ય આદિ આ ચરાચર જગતના કાળનો નાસ્તો છે. દેવતાને પણ કાળ જમી જય છે. એમનો નાસ્તો છે. તો પણી તમે એ નાસ્તાનું પૂજન શા માટે કરો છો ? ‘ભજસિ નં મન તેહિં રામ કહું, કાલ જાસુ કો દણ્ડ ।’ ‘ભુવનેશ્વર કાલહુ કર કાલા ।’ કાળના પણ કાળ, મહાકાળ, જે જગતના સ્વામી ભગવાન રામ છે તેની સાધના કેમ નથી કરતા ? જે સ્વયં ભરણધર્મા છે તે તમને પણ મૃત્યુ આપી શકે છે. એ તમને મૃત્યુથી બચાવી તો નથી જ શકતો !

(૫)

દેવતાઓ તમારા મનના ભાવો જ્ઞાનવાને પણ સક્ષમ નથી. દેવર્ષિ નારદ હિમાલયની ગુફામાં તપ કરતા હતા. દેવતાઓના રાજ ઈન્દ્રને શંકા થઈ કે નારદજી તપસ્યા કરી અનું ઈન્દ્ર-પદ પડાવી લેશે. હવે, દેવતાઓના રાજને એટલી પણ સમજ ન પડે કે નારદજી શા માટે તપ કરે છે ! આવા દેવતાઓ શું તમારી મનોકામના પૂરી કરી શકે ખરા ?

(૬)

ભાગવત્ પથમાં જે કોઈ અઠચણ્ડપ હોય તો તે દેવતાઓ છે. માત્ર નારદ જ નહિં કોઈ પણ સાધના પથમાં અગ્રેસર થવા જય છે, દેવતાઓ એને એ પથમાંથી ચ્યૂત કરવા કટિબદ્ધ થાય જ છે. સાધારણ મનુષ્યને પણ આ દેવતાઓ આ માર્ગ જવા દેતા નથી.

ઇન્દ્રી દ્વાર જરોખા નાના । તહું-તહું સુર બૈઠે કરિ થાના ॥

આવત દેખહિં વિષય બયારી । તે હઠિ દેહિં કપાટ ઉધારી ॥

ઇન્દ્રિયોના દ્વાર હૃદયકૃપી ધરમાં અનેક બારીઓ છે. પ્રત્યેક વાતાયન-બારી પર દેવતા અહો જમાવી બેઠા હોય છે. જેવી વિષય વાસનાકૃપી હુવા આવતી દેખાય કે આ દેવતાઓ આ બારીના દરવાજા ખોલી નાખે અને વ્યક્તિ આ વિષય વાસનામાં દૂબી જય. ઇન્દ્રિયોને અને એના દેવતાઓને મનુષ્યને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે ગમતું નથી. આ લોકોને તો તમારે લડત આપવાની છે. આ વિકારો જ અવરોધો છે. તમે જે એની

પૂજા કરો છો તો એનો અર્થ એ થયો કે તમે વિકારોની પૂજા કરો છો, અવરોધોને આરાધો છો. અવરોધોને તો હટાવવા જ જોઈએ ને ?

વિષય કરતું સુર જીવ સમેતા । સકલ એક સે એક સચેતા ॥
સબકર પરમ પ્રકાશક જોઈ । રામ અનાદિ અવધપતિ સોઈ ॥

વિષયો, ઈન્દ્રિયો, એમના દેવતાઓ અને જીવાત્મા આ બધા જ (ઉિતરતા કરે) એકભીજલની સહાયથી કિયાશીલ બને છે. આ સર્વેના ઉપર જે પરમ પ્રકાશક છે તે અનાદિ અવધપતિ રાજ છે. દેવતા પણ જેમનો પ્રકાશ લઈ પ્રકાશિત થાય છે તેવા જ મૂળ પરમાત્માનું તમે ચિંતન કરો !

(૪)

દેવતાઓ વિકાળજ્ઞાની પણ નથી હોતા. રામ-રાવણ યુદ્ધના સંદર્ભમાં આપણે આ વાત જોઈએ. યુદ્ધ ભયંકર રીતે ચાલી રહ્યું હતું. રાવણ પરાજિત થવાનો જ હતો અને એનો અંતકાળ નાણક જ હતો. દેવતાઓ પણ આ યુદ્ધ જોઈ રહ્યા હતા. એ કોઈનાય પક્ષમાં નહોતા. એ લોકો ‘વિકલ બોલહિ જય જયે’ - ‘જય હો, જય હો’ના નાદ કરી રહ્યા હતાં. શું ખબર કોણી જીત થાય ? ‘રામનો જય થાય’ એમ કહેવામાં ડર હતો. રામનો વિજય હવે નિશ્ચિત જ છે એમ જણાયું ત્યારે દેવરાજે યુદ્ધના છેદ્ધા દિવસોમાં પોતાનો રથ મદદ અર્થે મોકલ્યો. રાવણનું મૃત્યુ થયું કે તરત જ ‘સદા સ્વાર્�ી’ દેવતાઓ પહોંચી ગયા, એમના પિતામહ પણ આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા -

કૃતકૃત્ય વિભો સબ બાનર એ । નિરખંતિ તવાનત સાદર એ ॥

ધિક જીવન દેવ સરીર હરે । તવ ભક્તિ બિના ભવ ભૂલિ પરે ॥

‘પ્રભો આ વાનરો કૃતકૃત્ય છે, જે આપના મુખારવિદ્ધના દર્શન કરી રહ્યા છે. અમને દેવતાઓને વિક્કાર છે. અમારા જીવનને વિક્કાર છે જે આપની ભક્તિ વગર આ ભવમાં ભૂલા પડ્યા છીએ !’ જે પોતે જ માર્ગ ભૂલેલા હોય એ તમને શું પંથ બતાવવાના હતા ? દેવતાએ કહ્યું, ભવ પ્રવાહ સંતત હમ પરે । અબ પ્રભુ પાહિ સરન અનુસરે ॥

જે પોતે જ પ્રવાહમાં તણાઈ રહ્યો છે એ તમને કેવી રીતે તારવાનો છે ? એને પોતાને જે ખબર હોત તો પોતે જ પાર ન ઉિતરી જત ?

જે સ્વયં ભવ-પ્રવાહમાંથી બચવા માટે ત્રાહિ-ત્રાહિ કરી રહ્યો છે અને ‘અમને પાર ઉતારી દો’ એમ વીનવી રહ્યો છે. એ તમને શું પાર ઉતારી શકશો ? એ તો તમારી પીઠ પર ચઢી જશે અને કદાચ, પાર ઉતારી જશે, પરંતુ તમે તો કયે ઘાટ જઈ અટકશો ? એટલે દેવતાઓ પણ જેનું શરણ શોધે છે એ જ ભગવાનનું શરણ તમે પકડો. જે દેવતા પોતે જ એમના દુઃખમાં ફસાયા છે એ તમને તો શું મદદરૂપ થવાના હતા ?

(૪)

ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ દેવતાઓનું સમર્થન ક્યાંય પણ નથી કર્યું. વિનયપત્રિકામાં કહે છે, ‘માયા વિવશ બિચારે’ એ લોકો તો માયા દ્વારા વિવશ છે, બિચારા છે ! એમની પાસે કોઈ જ ઉપાય નથી તો તમે ઉપાય શોધવા એમની પાસે ક્યાં જીવ છો ! દેવતા તમારા ઈજ ન થઈ શકે !

(૫)

દેવતાઓનાં પરાક્રમો કેટલાં છે ? ગોસ્વામીજીએ ‘માનસ’માં જગ્યાએ જગ્યાએ એનું ચિત્ર આંક્યું છે -

રાવણ આવત સુનેઝ સકોહા । દેવન્હ તકેઝ મેળ ગિરિ ખોહા ॥

રાવણ કોધિત થઈ ગયો છે અને આવે છે, એટલું સાંભળીને જ (લડવાની વાત તો દૂર રહી, કોધિત થઈ આવી રહ્યો છે, એટલું માત્ર સાંભળીને જ) ‘દેવન્હ તકેઝ મેળ ગિરિ ખોહા’ - દેવતાઓ મેરુ પર્વતની ગુફાઓમાં છુપાઈ ગયા. દેવતાઓ ભાગી ગયા, પણ દેવીઓનું શું ? એ ક્યાં ભાગે ? રાવણો એ સમસ્ત દેવીઓને પોતાના પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડી દીધી.

દેવ યચ્છ ગંધર્વ નર, કિન્નર નાગ કુમારિ ।

જીતિ બરી નિજ બાહુબલ, બહુ સુન્દર વર નારિ ॥

પોતાના બાહુબળથી એણે બધાને જુતી લીધી-બંદી બનાવી દીધી અને નિશાચરોમાં વહેંચી દીધી. નિશાચરોને દેવલોક જેવા સુખ અને ઉપલોગની વ્યવસ્થા કરી આપી અને આનંદિત કર્યા. દેવતાઓએ જથારે કહ્યું કે એમના પરિવારને તો રાવણે કેદ કરી લીધો છે એટલે નીચી મૂંડીએ રાવણ પાસે લંકામાં ગયા, કારણ કે પરિવાર વગર જવાય તો

કેવી રીતે ? રાવણે એ લોકોને નોકર-ચાકરના ડુપમાં એની સેવામાં રોકી લીધા. કર જોરે સબ દિસિપ વિનીતા । ભૃકુટિ વિલોકહિં સકલ સભીતા ॥ બધાં જ હથ જેડીને વિનીત ભાવથી ઉભા હતા અને ભૂકુટિ તરફ જોઈ ભયભીત થતા હતા કે ક્યાંક રાવણ નારાજ ન થઈ જથ્ય, આપણી ક્યાંક કોઈ ભૂલ ન થઈ જથ્ય.

રવિ સસી પવન વરુન ધનધારી । અગિની કાલ જમ સબ અધિકારી ॥

સૂર્ય, ચંદ્ર, અજિન, યમરાજ, કુબેર અને અન્ય દેવતાઓ અને એના અધિકારીઓ રાવણની આજાનું પાતન કરતા હતા. એનાથી ઉત્તા હતા અને પ્રત્યેક દિવસે આવી એને નમન કરતા હતા. જે રાવણ સમક્ષ પહોંચી નહોતો શકતો એ એના ઘરેથી જ પ્રાર્થના કરી લેતો હતો કે જેથી એની કોઈ ફરિયાદ ન કરે ! આવી રીતનું તો દેવતાઓનું જવન હતું અને છતાંય આપણે એની પૂજન કરીએ છીએ !

(ગ)

જ્યાં દેવતાઓની સહાય માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી ત્યારે શું હકીકત બની એ વાત પર પણ થોડો વિચાર કરીએ. એ સમયે દેવતાઓએ શી સહાય કરી તે આપણે જોઈએ. નિશાચરોનાં ત્રાસથી પીડાયેલી પૃથ્વી ગાયનું ડુપ ધારણ કરી એકવાર દેવતાઓ સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈ. અને કહ્યું, ‘મારી રક્ષા કરો !’ દેવતાઓએ જવાબ આપ્યો, ‘અમે તારું દુઃખ કે કષ્ટ દૂર કરવા અસમર્થ છીએ !’ પછી પૃથ્વી દેવતાઓ, મુનિઓ, ગંધર્વો ઈત્યાદિ સાથે દેવતાઓના પિતામહ બ્રહ્મા પાસે ગઈ. બ્રહ્માએ આ બધાના આગમનનું પ્રયોજન જાડી લીધું અને મનમાં વિચારી પણ લીધું કે આમાં એમનો પણ ગજ વાગવાનો નથી, એટલે કહ્યું, ‘તું જેની દાસી છે, એ અવિનાશી છે. એનો ક્યારેય વિનાશ નથી થતો. એ અજર, અમર, શાશ્વત અને અમૃતસ્વરૂપ છે. તું એમની જ પ્રાર્થના કર. એ જ તને અને અમને, બધાંને જ સહાય કરશો !’

હવે સવાલ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે એ પરમાત્માને શોધવો ક્યાં ? ‘પુર વૈકુણ્ઠ જાન કહ કોઈ । કોઉ કહ પયનિધિ બસ પ્રભુ સોઈ ॥’ કોઈ એને કહેતું હતું, ‘તું વૈકુંઠ જ !’ તો વળી કોઈ કહેતું હતું, ‘ભગવાન તો ક્ષીરસાગરમાં રહે છે, તેથી તું ત્યાં જ !’ આ બધા

સાથે શંકરળું પણ હતા, પણ એમને બોલવાનો કોઈ મોકો જ આપતું નહોતું. કોઈક રીતે એમને એક વચન બોલવાની તક મળી, ‘અવસર પાછ વચન એક કહેં’ - તો એમણે કહ્યું -

હરિ વ્યાપક સર્વત્ર સમાના । પ્રેમ તે પ્રકટ હોહિં મૈં જાના ॥
અગ જગ મય સબ રહિત વિરાગી । પ્રેમ તે પ્રભુ પ્રગટ્ઠ જિમિ આગી ॥

ભગવાન શંકરે તો જે એમણે અનુભવ્યું હતું તે જ કહ્યું, ‘ભગવાન કણ-કણમાં સમાનદ્વારે વ્યાપ્ત છે. સંપૂર્ણ હૃદયથી મનને સમેટી લઈને એના શરણે જવ, એ તરત જ દર્શાન આપશો !’ શંકરળની વાત બધાને ગળે ઉંતરી ગઈ. બ્રહ્માએ પણ સમર્થન આપ્યું. આ વિધિ મુજબ સ્તુતિ થઈ કે તરત આકાશવાણી થઈ, ‘તમારા લોકોના દુઃખ અમે દૂર કરીશું !’

આ સમસ્ત પ્રકરણમાં તમે જેણ્યું હશે કે દેવતાઓએ ન તો કોઈ નિષ્ણય આપ્યો, ન તો કોઈ સહાય કરી ! જેને ભગવાનનું ચિંતન ક્યા પ્રકારે થાય એનું પણ જ્ઞાન નથી એ તમને કેવી રીતે માર્ગ દર્શાવી શકે ? પરમ કલ્યાણનો પંથ જ જેને ખબર નથી એ તમારું તો શું કલ્યાણ કરી શકે ?

તો વાંક કોનો ? આપણે તો એકની એક વાત જ કર્યા કરીએ છીએ. આનાથી અધિક જડતા કઈ હોય ? આ જડતાનું ઉદ્ગમ સ્થાન કર્યું ? આમાં દોષ કોનો ? શું આપણે દોષિત છીએ ? ના, જરા પણ નહીં. આપણો દોષ છે જ નહીં ! આ તો આપણને વારસામાં મળેલી રીત છે. શિશુ અવસ્થાથી જ માતાઓને, પઢોશીઓને, ભાઈભાંડુઓને, કોઈ ને કોઈ પ્રકારની પૂજા કરતાં જોઈએ છીએ. બાળકના મનમાં આ વાત જકડાઈ જય છે. નાનપણથી જ આપણા મનમાં અને મગજમાં આ પૂજા-પદ્ધતિ ઘર કરી જય છે. અને તેથી વારંવાર, લાખો વખત સમજનવાથી પણ આ વાત ભૂસાતી નથી. આ છાપ ભૂસવા પણ નથી માગતા. ઘરૂલીયવાર માતાજીઓ અબુધ બાળકને ધૂપ-અગરભતી સળગાવી, પૂજાપો આપી, કોઈ પીપળાની નીચે અથવા કયાંક બીજે સ્થળે બેસાડી દે છે અને આક્ષા કરે છે, ‘હાથ જેઠ, માથું નમાવ, આ પરમ બાબા છે’, ‘ગ્રામ દેવતા છે’, ‘એમને પગે લાગ !’ બાળકના કોમળ અને નિર્મળ ચિત્ત પર શક્યાતથી જ આ જલ્લના સંસ્કાર પડે છે અને પછી

આજુવન એનો પિંડ છોડતા નથી. નાનપણથી જ એનામાં આવું ભયનું વાતાવરણ ભરી દેવામાં આવે છે જે જીવનપર્યત એના મનમાં ઘર કરી રહે છે. એકાંતમાં, અંધારામાં જતાં ડરે છે. પાંદડું ખખડે તોથ ડરે છે. દસ-પંદર દેવી દેવતાઓનાં નામ એને બાળપણથી જ રટવાનું કહેવામાં આવે છે, અને એ આ નામ જીવનભર રહ્યા કરે છે. સમય જતાં, કદાચ, જે આ નામ રટણ છોડી પણ હે તોપણ એનાં મનમાં કોઈને કોઈ પ્રકારની શંકા તો રહ્યા જ કરશે. માતા-પિતા પ્રત્યે મારું આ નિવેદન છે કે એમનાં બાળકોને આવા અંધકારમય ભવિષ્યમાં ન ભટકાવે !

(૨)

સીતા માતાને પણ આ જ પ્રકારે દેવી-દેવતાઓની પૂજા કરવાનું કર્મ વારસામાં ભળ્યું હતું. ‘ગિરિજા પૂજન જનનિ પઠાઈ ।’ સીતા ત્યાં જતાં આવતાં હતાં. સ્વયંબરનું આયોજન ચાલી રહ્યું હતું. એક દિવસ સીતાજી ગિરિજાનું પૂજન કરીને પાછા આવતાં હતાં ત્યારે એ જ ઉપવનમાં એમણે રામજીને જેથા અને એમની દશ્ટિમાં છિવાઈ ગયા. પૂજા તો સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી, જતાં પણ એ ફરીથી ગિરિજાદેવી પાસે ગયા અને હથ જોડી બોત્યા, ‘મા, આજ સુધી જે મેં તારી સેવા કરી છે એનાથી પ્રસન્ન થઈ મને આ જ શામળા દેહવાળો વર આપવાની કૃપા કરને !’

પાર્વતીજીએ પોતાના તરફથી કોઈ આશીર્વાદ આપ્યા નહીં. અવાજ સંભળાયો ‘નારદ વચ્ચન સદા સુચિ સાચા । સો વર મિલિહિ જાહિ મન રાચા ॥’ દેવર્ષિ નારદ જે ગુરુ હતા, એમનું વચ્ચન સત્ય છે, નિર્દોષ છે ! એ જ વર તને મળશો, જેમાં તારું મન રમમાણ છે !’ દેવર્ષિ નારદે એકવાર સીતાને કહ્યું હતું એ જ વાતની પાર્વતીએ યાદ અપાવી દીધી. સીતાજીને ધણું સારું લાગ્યું.

ધનુષ્ય-યજણના સ્થળ પર જ્યારે સીતાજી પહોંચ્યાં અને આપણું વિશાળ ધનુષ્ય જેયું કેના પર બાળ ચઢાવવામાં દસ હજાર રાજાઓ નિષ્ઠળ ગયા હતા. તેના પર આ સુકુમાર કેવી રીતે બાળ ચઢાવશે એ વિચારે ચિંતાગ્રસ્ત થઈ ગયાં. દેવી-દેવતાઓની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

તબ રામહિં વિલોકિ વૈદેહી । સમય હૃદય વિનવત જેહિ તેહિ ॥
જે પણ એમને યાદ આવ્યા, નાનાથી મોટા, બધા જ દેવી-

દેવતાઓને એમણે યાદ કર્યાં. જેમકે ‘હોહુ પ્રસન્ન મહેશ ભવાની ।’ - શંકરજીને મનાવવા લાગ્યા, એમને છોડીને ભવાનીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. એમની પાસેથી તો વરદાન માર્ગું હતું. ભવાની પર પણ ચિત્ત ન ટક્યું. ‘ગનનાયક વરદાયક દેવા । અજા લગિ કીનિહિતું તવ સેવા ॥’ - આજદિન સુધી તમારી ખૂબ સેવા કરી છે, તમે જ ધ્યાન રાખજો ! મારી વિનંતી સાંભળો અને ધનુષ્યની ચાંપ હલકી કરી નાઓ ! ‘સુર મનાવ ધરિ ધીર’ - લગભગ બધાં જ દેવી-દેવતાઓને ખુશ કરવા પ્રાર્થી રહ્યાં. આ કોઈ કંઈ સાંભળતું નથી તો ધનુષ્યને પણ પ્રાર્થના કરી તીવી, ‘હવે તો ધનુષ્ય દેવ, તમારા પર જ શ્રદ્ધા છે. તમે જ આપોઆપ હલકા થઈ જલ, પણ હમણાં નહિ, નહીંતર તો કોઈ પણ રામ બાણ ચઢાવી શકશે. જ્યારે તમે રામને આખતા જુઓ કે તરત હલકા થઈ જન્યે !’

ક્યાંયથી પણ સફળતા મળશે નહીં એવી જ્યારે એમને ખાતરી થઈ ત્યારે એમણે બધાં દેવી-દેવતાઓને વિસારે પાડી દઈ માત્ર એક પરમાત્મા પર શ્રદ્ધા સ્થિર કરી, એવા પરમાત્મામાં જેનો વાસ પ્રત્યેક હૃદયમાં છે - તન મન વચન મોર પનું સાંચા । રઘુપતિ પદ સરોજ ચિતુ રાચા ॥ તૌ ભગવાન સકલ ઉરવાસી । કરહિ મોહિ રઘુવર કી દાસી ॥

જે મન-કર્મ-વચનથી મારો પ્રેમ સાચો હોય અને રામના ચરણ-કમળમાં નિવાસ કરતો હોય તો મને એ રામની દાસી બનાવી દે ! હૃદયસ્થ એક પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા જેવી સ્થિર થઈ કે તુરંત ‘કૃપા નિધાન રામ સબ જાના ।’ - એ અંતર્યામીએ જ્ઞાની તીવ્યું કે હવે જે પૂજલ થાય છે તે યોગ્યસ્થાને થાય છે. આના પછી સીતાજીને અન્ય કોઈ દેવી-દેવતાઓ પાસે જવાની જરૂરત પડી નહીં. ‘તેહિ છન મધ્ય રામ ધનુ તોરા ।’ તે જ ક્ષણે રામે ધનુષ્ય તોડ્યું. સીતાજીને સફળતા મળી. આપણે જે વિવિધ પૂજલાં કરીએ છીએ તે આપણાને વારસામાં મળી છે, પરંતુ સફળતા તો ત્યારે જ મળે છે જ્યારે એક પરમ પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા સ્થિર થઈ જય છે !

(૬)

બરાબર આવા જ પ્રકારની પૂજલ કૌશલ્યામાંએ કરી હતી. રામનો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે એ સમાચાર સાંભળી એ આનંદવિભોર થઈ

ગયાં હતાં. સીધાં જ પૂજાધરમાં પહોંચી ગયાં. ‘પૂજી ગ્રામ દેવી સુર નાગા । કહેત બહોરિ દેન બલિ ભાગા ॥’ એમણે ગ્રામ દેવી-દેવતાઓની અને નાગોની વિશાળ આયોજન રચી પૂજા કરી. પૂજન ખૂબ ધામધૂમથી કર્યું. એમણે બલિ ચઢાવવાનો પણ નિણર્ય કર્યો અને માનતા રાખી કે મારું જે કામ સિદ્ધ થઈ જશે તો તમને બધાને બલિ ચઢાવીશ !’

અત્યાર સુધી દેવતાઓને આ રાજ્યાભિષેકના સમાચાર મળ્યા નહોતા. ગ્રામ દેવી-દેવતાઓની પૂજા થઈ અને કૌશલ્યા દ્વારા ખબર પડી તો તેમણે અન્ય દેવતાઓને સમાચાર આપ્યા અને દેવતાઓએ આ વાત ઇન્દ્રને કહી. એ બધા જ તાબદ્તોબ સરસ્વતી પાસે ગયા -

સારદ બોલિ વિનય સુર કરહોં । બારહિં બાર પાયঁ લૈ પરહોં ॥

વિપત્તિ હમારિ બિલોકિ બડિ, માતુ કરિઅ સોડ આજુ ।

રામ જાહિં બન રાજુ તજિ, હોડ સકલ સુર કાજુ ॥

‘હે માતા, અમાર પર બહુ મોટી વિપત્તિ આવી પડી છે. તમે કંઈક એવું કરો કે રામ વનમાં જય અને અમ દેવતાઓનું કામ થઈ જય !’ પ્રાર્થનાપત્ર તો કૌશલ્યાએ આપ્યો હતો જેથી એમનું કાર્ય પૂર્ણ થાય ! પરંતુ દેવતાઓ વચ્ચમાં આવ્યા અને કહ્યું, ‘અમારું કામ કરી આપો !’ કૌશલ્યાણું કર્મને હવાલે છોડી દો, તમે તો આપણા દેવતાઓનું હિત ધ્યાનમાં લો !’

સરસ્વતીએ કહ્યું, ‘કોઈ સારા કામમાં વિધન નાખવાનું કહે તો. તમને શરમ નથી આવતી ? રામને વનમાં મોકલી આપવાથી એમને કેટલું કષ થશે તે જણો છો ? અવધપુરી અનાથ થઈ જશે ! અને લોકો મને શું કહેશો ?’ દેવતાઓ વિનંતી કરતા જ રહ્યા. ‘જીવ કરમ વશ સુખદુખ ભાગી । જાઇઅ અવધ દેવ હિત લાગી ॥’ અયોધ્યાના લોકોની ચિંતા તમે શું કામ કરો છો ? એ તો માનવણું છે. એમના કર્મ અનુસાર એ સુખ-દુઃખ ભોગવતાં જ રહેવાના છે. એ એમને ભોગવવા દો. અને તમે દેવતાઓના હિત માટે (કૌશલ્યાણના હિત માટે તો નહીં) તમે કૌશલપુર જવ !’ હવે જુઓ, કૌશલ્યાણએ દેવતાઓની પૂજા કરી અને એ જ દેવતાઓએ એમની વિરુદ્ધ કાવતારું કર્યું. આવા દેવતાઓ પાસેથી કોઈ શું આશા રાખે ? તમારે તો એની જ પૂજા કરવી જેઈએ જેના પરમ પરમાત્મા છે અને એની પૂજા પર જ ગોસ્વામીણાએ ભાર

મૂક્યો છે જેનું નામ લેવાથી ‘મેટત કઠિન કુઅંક ભાલ કે’ જેની આરાધનાથી કર્મોના બંધન છૂટી જય એને જ શરણો જવું જોઈએ.

સરસ્વતી જ્યારે આનાકાની કરવા લાગ્યા ત્યારે દેવતાઓ એમને ચરણે પહ્યા. ‘બાર બાર ગહિ ચરન સંકોચી । ચલી બિચારિ વિબુધ મતિ પોચી ॥’ સરસ્વતી સંકોચભાં પડી ગયાં. એમને વારંવાર એ જ વિચાર આવવા લાગ્યો કે દેવતાઓને આવી ખોટી મતિ ક્યાંથી સૂજી ? ‘ઊંચ નિવાસુ નીચિ કરતૂતી । દેવિ ન સકહિ પરાઇ વિભૂતિ ॥’ એમનો નિવાસ બહુ ઉંચો પણ એમની વિચારસરણી ઘણી નીચી-ઘણી ખોટી ! આ લોકો કોઈનું ય સુખ નથી જોઈ શકતા !’ આ દેવતાઓમાં આટલી ઈર્ઝ્યા હોય, અભૂયા હોય તેને આદર્શ માની શકાય ?

હરષિ હૃદય દશરથ પુર આઈ । જનુ ગ્રહ દશા દુસહ દુખદાઈ ॥

દેવતાઓની ભાતા સરસ્વતી અયોધ્યામાં આવી રહ્યાં હતાં. કેવું નસીબ હતું અયોધ્યાવાસીઓનું, પરંતુ ગોસ્વામીલું કહે છે, ‘જનુ ગ્રહ દશા દુસહ દુખદાઈ’ - જાણે દુઃખનો પહાડ તૂટ્યો !’ એમ કહેવાય છે કે શનિ સહૃદી વધારે ખરાબ અને દૃષ્ટ શ્રદ્ધ છે. એ સાડાસાત વર્ષ સુધી દુઃખ આપે છે, પરંતુ સરસ્વતી તો ચૌદ વર્ષ સુધી દુઃખ આપતી ગઈ. રામનું એ શું કલ્યાણ કરવાનાં હતાં ? રામ પોતે જ કલ્યાણસ્વરૂપ હતા. એ તો દેવતાઓનું કલ્યાણ પણ કરવાને આવ્યા હતા. પૂજા કરી કૌશલ્યાળુને એમને ફળ શું મળ્યું ? તો કહે, જીવનભરનું વૈધવ્ય અને દુઃખ !

નામ મન્થરા મન્દમતિ, ચેરિ કૈકર્કા કેરિ ।

અજસ પેટારિ તાહિ કરિ, ગર્ડ ગિરા મતિ ફેરિ ॥

મંથરા નામે એક મંદબુદ્ધિવાળી દાસી હતી. સરસ્વતી એના ભસ્તિજ્ઞમાં પ્રવેશ્યાં અને એની બુદ્ધિ ભષ્ટ કરી. તમે જણી લો કે બુદ્ધિમાન અને વિવેકી લોકો પર આ દેવી-દેવતાઓનો કોઈ પ્રભાવ નથી પડતો. માત્ર જે લોકોની બુદ્ધિ મંદ હોય છે તેઓ જ તેમની પકડમાં આવી જય છે !

દેવી-દેવતાઓનું આવું જ ચરિત્ર જ્યારે ભરતલું શ્રીરામને મળવા અને પાછા લઈ આવવા ચિત્રકૂટ જય છે. દેવતાઓ તો એવો પ્રયાસ કરે છે કે રામ અને ભરતનો મેળાપ જ ન થાય. એમનાં કુત્સિત ચરિત્રની

પરાકાષ્ઠા તો જ્યારે રામ-ભરતનો સંવાદ યોજન્ય છે તે અવસર પર દેખાઈ જય છે. માનસકાર કહે છે, “મધ્વા મહા મલીન, મુએ મારિ મંગલ ચહત ।” ઈન્દ્ર એટલો મહિન છે કે પહેલાંથી જ દુઃખી અયોધ્યા અને જનકપુરની પ્રજાને ઓર વધુ દુઃખ આપે છે, જાણે પડતાંને પાદુ મારતો ન હોય અને પોતાનું ભંગળ વાંછતો ન હોય !

કપટ કુચાલિ સીંવ સુરરાજૂ । પર અકાજ પ્રિય આપન કાજૂ ॥
કાક સમાન પાક રિપુ રીતી । છતી મલીન કતહું ન પ્રતીતી ॥

દેવરાજ ઈન્દ્ર ક્રપ અને કુચાલારની સીમા છે. એને બીજના દુઃખમાં અને પોતાના લાભમાં જ સુખ મળે છે. આવા દેવતાઓ પાસેથી તમને લાભ મળે ખરો ? આ સભામાં દેવતાઓએ ખરાબ વિચારો, ક્રપ, ભય અને ઉચાઈ ઈત્યાદિનો પ્રવાહ મોકળો મૂકી દીધો. આ તો એમની દેવમાયા છે. અને તમને પણ આવા જ ગુણો એમની પાસેથી શીખવા મળે ! આ દેવમાયાના શિકારમાં કોણ-કોણ ફિસાયા ?

ભરત જનકુ મુનિજન સહિત, સાધુ સચેત બિહાઇ ।

લાગિ દેવમાયા સબહિ, યથા જોગ જનુ પાઇ ॥

ભરતજી, જનક, મુનિઓ, સાધુ-સંત અને બુદ્ધિમાન લોકો સિવાય અન્ય બીજાઓ પર જે જેટલાં બુદ્ધિ વગરના હતા તે બધાં પર આ માયાજળ ફેલાઈ ગઈ. આનાથી પ્રતીત થાય છે કે માત્ર મંદબુદ્ધિવાળાઓ પર દેવતાઓનો પ્રભાવ ધણો પડે છે.

સરસ્વતી મંથરા પાસે ગયાં તો મંથરાને શું મળ્યું ? સરસ્વતીની કૃપા દ્વારા જ મંથરાની બુદ્ધિ વિકૃત થઈ ગઈ હતી. એ ફાવે તેમ વિચારવા લાગી. ખડ્યંત્રની સૂત્રધાર બની અને અંતે અપમાનિત થવું પડ્યું.

કૂબર દૂરેઝ ફૂટ કપારુ । દલિત દસન મુખ રૂધિર પ્રચારુ ॥

એનું ફૂલડાપણું બેવડાઈ ગયું, કપાળ ફાટી ગયું, દાંત તૂટી પડ્યા, મોંમાંથી લોહી પડવા લાગ્યું. આટલાથી પણ એની દુર્દીશાનો અંત ન આવ્યો એના વાળથી પકડી એને ઘસડી. જેની લુભ પર સરસ્વતીનો વાસ થાય તેનું તો સન્માન થાય, પણ આ તો એવી અભાગજા નીકળી કે આ પ્રસંગ પછી સંપૂર્ણ રામાયણમાં એનો કયાંય ઉદ્ઘેખ નથી. એટલું જ નહિ, આજહિન સુધી કોઈ મા-બાપ પોતાની કન્યાનું નામ મંથરા

પાડતું નથી. મંથરા તો એક પ્રતીક છે. જે દેવી-દેવતાઓની પૂજનમાં ભગન રહે છે તેવા લોકોની પ્રતિનિધિ છે. એનું ચરિત્ર નિર્માણ કરી ગોસ્વામીજી તમને શું સંદેશ આપે છે ? તમે શું ક્યારેય વિચાર કર્યો છે કે પૂજનીય કોણ છે ?

(૫)

રામચરિતમાનસમાં સરસ્વતીનો પ્રયોગ વર્ણ અવસરો પર કરવામાં આવ્યો છે. એક તો આપણે જેયો તે મંથરા પ્રસંગ વખતે. બીજી પ્રસંગે દેવતાઓ ભરતની બુદ્ધિ વિદૃત કરવાની પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે આવે છે. આમ કરવાથી દેવતાઓનો સ્વાર્થ પોતે સુખી રહે એટલો જ હતો, પરંતુ સરસ્વતી ગુસ્સે થઈ ગયાં. એમણે ઈન્દ્રને કહ્યું, ‘તને હજર આંખો છે છિતાં તને સુભેરુ પર્વત નથી દેખાતો ? ભરતની અંદર ક્યો સુભેરુ પર્વત હતો ?’ ‘ભરત હૃદય સિયરામ નિવાસુ । તહું કિ તિમિર જહું તરનિ પ્રકાસુ ॥’ જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ સારી રીતે ઝળહળાં થતો હોય ત્યાં ક્યારેય અંધકાર હોઈ શકે ? તો ભરતમાં ક્યો પ્રકાશ છે ? ભરતના હૃદયમાં રામ અને સીતાનો નિવાસ છે, એનો પ્રકાશ છે. ત્યાં સરસ્વતીનું કપટ કે એમની ચતુરાઈ થોડી ચાલે ? દેવતા અંધકાર છે, પરમાત્મા પ્રકાશ છે. એક વાતની હંમેશા પ્રતીતિ થાય છે કે જેના હૃદયમાં ભગવાનનો નિવાસ છે એનું દેવતાઓ કોઈ અહિત નથી કરી શકતા ! એટલે જ મન-કર્મ-વચનથી તમે એક પરમાત્મા પ્રત્યે જ સમર્પિત થઈ જાવ ! તમે જે પ્રભુને હૃદયથી જેશો તો હૃદયના સ્વામી પણ તમને જેશો, તમારી રક્ષાની જવાબદારી તેને શિરે હશો અને તમારો હાથ એના હાથમાં ધરી રાખશો !

તીજે અવસર છે જ્યારે સરસ્વતી કુંભકર્ણી પાસે જાય છે ! કુંભકર્ણીની તપશ્ચર્યા પર બ્રત્માળ સંતુષ્ટ થયા અને એને વરદાન આપવા એની પાસે ગયા. બ્રત્માએ વિચાર કર્યો, ‘આ દુષ્ટ કંઈ પણ ન કરે, માત્ર બેસીને ખાધા જ કરે તોપણ આ સંસાર ઉજ્જવલ થઈ જશે !’ એટલે ‘સારદ પ્રેરિ તાસુ મતિ ફેરો । માગેસિ નોંદ માસ ષટ કેરો ॥’ સરસ્વતીને બોલાવવામાં આવ્યાં, એની બુદ્ધિ ભષ કરાવી અને છ મહિનાની ઊંઘનું વરદાન મંગાવ્યું ! કુંભકર્ણીમાં સરસ્વતીનો પ્રવેશ એના મૃત્યુનું કારણ બન્યો. દેવતાઓની પૂજનીય કેવું અને કોનું કલ્યાણ થયું છે ?

(૬)

વર્તમાન સમયમાં સમસ્ત દેવતાઓમાં પણ દેવતા અધિક શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. ખ્રિસ્ત, વિષણુ, મહેશ ! મહારાજ મનુ ધર-સંસાર છોડીને તપશ્ચર્યા કરવા નૈમિષારણ્ય પહોંચ્યા અને ચિંતન કરવા લાગ્યા. એમનું લક્ષ્ય શું હતું ? એ કોના ઉપાસક હતા ? એ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરી રહ્યા હતા. ‘વિષણુ વિરંત્રિ શંભુ ભગવાના । ઉપજહિં જાસુ અંશ તે નાના ॥’ એ ભગવાન જેના અંશમાત્રથી અનેક ખ્રિસ્ત, વિષણુ અને શંકર ઉદ્ઘભવ પામે છે, ‘એસેક પ્રભુ સેવક વશ અહિં’ એવા ભગવાન પણ સેવકના વશમાં હોય છે, સેવક માટે ઉપલબ્ધ રહે છે, તો હું હવે એમની સાધના કરીશ. એ મારી અભિલાષા પૂર્ણ કરશે ! મનુ ચિંતનમાં લાગી ગયા. સાધનામાં વેગ આવ્યો, સાધના સુંદર થવા લાગી અને ત્યાં જ દેવતાઓ પહોંચ્યી ગયા -

વિધિ હરિ હર તપ દેખિ અપારા । મનુ સમીપ આયે બહુબારા ॥

માંગહુ વર બહુ ભાંતિ લુભાયે । પરમધીર નહિં ચલહિં ચલાએ ॥

ખ્રિસ્ત, વિષણુ, મહેશ અને બધાં જ લોકો પહોંચ્યી ગયા. મનુને જે પહેલેથી ખબર ન હોત તો એ પણ બટકી જત ! એમને ખબર હતી કે આવા અનેક ખ્રિસ્ત, વિષણુ, મહેશ એ તો ભગવાનના અંશમાત્ર છે. એટલે મનુએ એમના પ્રત્યે કોઈ ધ્યાન આપ્યું જ નહીં. એમનું સ્વાગત પણ ન કર્યું. એમ પણ ન કહ્યું, ‘હે દેવ, મારું અહોભાગ્ય કે તમે લોકોએ દર્શન આપ્યા !’ પણ આ દેવતાઓએ એવાં નફફટ હતા કે ફરીફરી એ મનુ પાસે પહોંચ્યી જતા. વિધન નાખવું એ જ એમનું ધ્યેય હતું. એ મનુનું કલ્યાણ કરવા નહોતા ગયા, કર્ય પ્રદાન કરવા નહોતા ગયા, એમને પ્રલોભન આપવા ગયા હતા. ‘કામ ક્રોધ લોભાદિ મદ, પ્રબલ મોહ કે ધારિ’ - મોહનીસેના હતી એટલે મનુએ એ તરફ ધ્યાન આપ્યું જ નહીં. ચિંતન ચાલુ જ રાખ્યું. ‘અસ્થિમાત્ર હોઇ રહે સરીરા । તદપિ મનાગ મનહિં નહિં પીરા ।’ એક હાડપિંજર જેવું શરીર થઈ ગયું છિતાં મનમાં લેશમાત્ર પીડા નહોતી. એ પ્રસન્ન હતા. એમની લગની સારી રીતે રહી, ચિંતન સંતોષજનક ચાલવા લાગ્યું.

ભગવાનને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે મનુ મહારાજ મન-કર્મ-વચન

દ્વારા મારા આશ્રિત છે. એમનું મન સમેટાઈ ગયું છે. એમણે આકાશવાણી દ્વારા કહ્યું : ‘વરદાન માગો !’ વરદાન ભાગવાનું કહ્યું તો મનુ મહારાજે કહ્યું :

જો સ્વરૂપ બસ શિવ મન માહીં । જેહિ કારન મુનિ જતન કરાહીં ॥
જો ભુશુણ્ડ મન માનસ હંસા । અગુન સગુન જેહિ નિગમ પ્રશંસા ॥
દેખહિં હમ સો રૂપ ભરિ લોચન । કૃપા કરહુ પ્રનતારતિ મોચન ॥

મનુ શંકરજીના દર્શનથી સંતુષ્ટ નહોતા. એ વારેવારે ઘણીવાર આવ્યા પણ એમની પાસે કોઈ ન માયું. જેકે ભગવાન શિવજી તત્ત્વમાં સ્થિર હતા, તત્ત્વસ્વરૂપ મહાપુરુષ હતા, પૂર્ણ પ્રાપ્તિવાન હતા, પરંતુ માત્ર એમનું દર્શન કરીને જ સંતોષ માનવો, આગળ પંથ ન કાપવો એ ઉચિત નહીં. શંકરજીના હૃદયમાં જે અનુભૂતિ છે એને સ્વયં પ્રાપ્ત કરવી, પોતે સાધના કરવી જ એ મનુનો ઉદેશ હતો. મનુ જાણતા હતા કે આચરણમાં મૂકીને જ પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ બળવાન સામે હાથ જેડવાથી બળવાન નથી બની શકતું. વૈદનું દર્શન કરવા માત્રથી રોગ મટી નથી શકતો !

ભગવાન બુદ્ધ પણ એમના શિષ્યોને કહેતા, ‘મેં જે તમને ઉપદેશ આપ્યો છે, એના પર જ જે તમે ચાલશો, એનું જ અનુકરણ કરશો તો પણ તમે મારાથી દૂર હોવાં છતાં મારી સમીપ હશો અને જે આચરણમાં નહીં મૂકો તો ભલે મારી નજીક હશો, મારું દર્શન કરતા રહેશો તોપણ તમને કોઈ લાભ નહીં થાય. પાસે હોવા છતાં તમે દૂર જ હશો. એટલે આચરણ કરો !’

મનુ જાણતા હતા કે ભગવાન શંકર સાચા છે, છતાં એમની પાસે કોઈ વરદાન ન માયું, પરંતુ જ્યારે ભગવાને આકાશવાણી દ્વારા વરદાન ભાગવાનું કહ્યું તો એ જ માયું જે શંકરના હૃદયમાં હતું. ‘જેહિ કારન મુનિ જતન કરાહીં’ - જેમને માટે ઋષિ-મુનિઓ પ્રયત્ન કરે છે. આજકાલ કોઈ મુનિ વિન્દ્યાવાસિનીની પૂજા કરીને એને સિદ્ધ કરે છે. કોઈ વળી હનુમાનજીને પ્રસન્ન કરવા જંખે છે, કોઈ યક્ષિણીને સાથે છે. આ બધા મુનિઓ નથી. મુનિ તો એ કહેવાય જે પરમતત્ત્વ પરમાત્મા માટે સાધના કરતો હોય અને એ સાધનામાંથી વિચલિત ન થતો હોય !

મનુએ ઠચ્છા પ્રકટ કરી તો ભગવાન પણ પ્રકટ થયા. ‘વિશ્વાસ

પ્રકટે ભગવાના । તો કયા ભગવાન પ્રકટ થયા ?' 'હરિ વ્યાપક સર્વત્ર સમાના' - એ ભગવાન જેનું શિવળુએ વર્ણન કર્યું હતું. 'જેહિ જાને જગ જાઈ હેરાઈ' મનુષે જેણું, વિશ્વ સમસ્તમાં ભગવાનનો વાસ દેખાયો ! જ્યાં પણ દશ્ટિ પડી, પદ્થરમાં, પાણીમાં, પ્રત્યેક સ્થળે પ્રભુનું સ્વરૂપ છોવાઈ ગયું હતું. સ્વયં ખોવાઈ ગયા, વિશ્વ ખોવાઈ ગયું, મનુના જીવ અને સંસ્કાર પણ ખોવાઈ ગયા. જ્યાં પહેલાં વિશ્વ દેખાતું હતું ત્યાં પ્રત્યેક સ્થળે ભગવાન દેખાવા લાગ્યા.

'ઇશાવાસ્યમિદં સર્વ યત् કિંच જગત્યામ् જગત् ।'

આવી અવસ્થાને જે જે મહાપુરુષો પામ્યા છે, એ બધાએ આ જ નિર્ણયને ફરી ફરી કહ્યો છે : 'જ્યાં જ્યાં જે કંઈ દેખાય છે, જે જે કંઈ સંભળાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ જગતાએ ઈશ્વરનો વાસ છે અને છીતાં આપણને દેખાતો નથી. આનું શું કારણ ? 'જેહિ જાને જગ જાઈ હેરાઈ । જાગે યથા સ્વપન ભ્રમ જાઈ ॥' 'અસ પ્રભુ અછત હૃદય અવિકારી' એ રામ માત્ર ભક્તના હૃદયની ચીજ છે. હૃદયની બહાર નથી ! તમારા હૃદયમાં પણ એનો વાસ છે, પરંતુ એ પ્રસુત છે. એનો પરિયય મેળવવા માટે એક પરમાત્મા શ્રદ્ધા અને એ પરમાત્માને તમારા હૃદયમાં જાગ્રત કરી દે તેવા મહાપુરુષની સાંનિધ્ય પર અપેક્ષિત છે. બહાર નથી તો કોઈ દેવી કે નથી કોઈ દેવતા. બહારની વસ્તુઓ જે પૂજશો તો કલ્યાણ કદાપિ નહિ થાય અને વસ્તુઓ પણ નહીં મેળવી શકો. આ વાત રામાયણ નિશ્ચયપૂર્વક કહે છે.

(ણ)

કરોડો દેવી-દેવતાઓ પણ આ જ પરમતત્વ પરમાત્માના અંશમાત્ર છે. કાગભુશુંહિ કહે છે, 'રામ કામ સતકોટિ સુભગ તન । દુર્ગા કોટિ અમિત અરિ મર્દન ॥' અબજે કામદેવના સમાન ભગવાન સુંદર છે, કરોડો દુર્ગા સમાન શત્રુઓનો નાશ કરવામાં સક્ષમ છે. 'શારદ કોટિ અમિત ચતુરાઈ ।' અનંત કોટી સરસ્વતી સમાન એ ચતુર છે. 'વિદ્ય સતકોટિ સૃષ્ટિ નિપુનાઈ ।' અબજે બ્રહ્મા સમાન સૃષ્ટિની રચના કરવામાં નિપુણ છે. 'વિષ્ણુ કોટિસમ પાલનકર્તા । રૂદ્ર કોટિસત સમ સંહર્તા ।' પાતન કરવામાં કરોડો વિષ્ણુ સમાન અને સંહાર કરવામાં

અબજે તુદ્ર સમાન છે. કરોડો ઈન્દ્ર જેવું એમનું ઐશ્વર્ય હોય છે. અબજે કુબેર જેટલી એમની ધનસંપત્તિ છે, અને અબજે કામદેનુંઓ સમાન એ ઇચ્છિત પદાર્�ો આપવા માટે સક્ષમ છે. પરમાત્મા સમક્ષ કરોડો સૂર્ય પણ આગિયા જેવા ભાસે છે અને આપણે સર્વે સૂર્યની પૂજા કરીએ છીએ અને ઈશ્વરને ભૂતી જઈએ છીએ. તમે મૂળને પકડતા નથી અને જે પરમાત્માના આ બધા નગરણ અંશમાત્ર છે તેની પૂજામાં વ્યસ્ત રહે છો. ‘તુલસી મૂલહિ સેઝે ફૂલઙ્ગ ફલિ અઘાઇ ।’ મૂળની સેવા કરશો તો ફળ-વૃક્ષ-પાંડાં-કૂલ-કળી આ સધાણાં જ તમારાં છે અને જે પાંડે પાંડે ભટકતા રહેશો તો વૃક્ષથી (મૂળ પરમાત્માને) પણ હાથ ધોઈ બેસશો. દેવતાઓમાં, પથરોમાં, પાણીમાં, પશુ અને પક્ષીઓમાં કલ્યાણ મેળવવા માટે તમારો અમૂલ્ય સમય નાણ ન કરો. કોઈનોય ઉપકાર ન લો સ્વયં તમે તમારો ઉદ્વાર કરો !

(ઠ)

દેવી-દેવતાઓની નહીં, પરંતુ ભરતજી જ શંકરજીની સેવા-પૂજા કરતા હતા. રામનો રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો અને અયોધ્યામાં ખડ્યંત્ર રચાવાની શરૂઆત થઈ ત્યારે ભરતજી મોસાળમાં હતા. રાતે એમને ભયંકર સ્વભાઓ આવવા લાગ્યાં. મન ચિંતાઓથી ભરાઈ ગયું. આ બધાના શમન માટે ‘વિપ્ર જેવાઇ દેહિ દિન દાના । શિવ અભિષેક કરહિ વિધિ નાના ॥’ ભરતજી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવતા હતા, દાન કરતા હતા. અનેક પ્રકારથી શંકરજીનો અભિષેક કરતા હતા. ‘માંગાહિં હૃદય મહેશ મનાઈ । કુશલ માતુ પિતુ પરિજન ભાઈ ॥’ હૃદયથી ભગવાન શંકરજીની પ્રાર્થના કરતા હતા અને મનોમન ભાતા-પિતા અને ભાઈઓ તથા પરિવારજીનો કુશળ મંગળ રહે તેથી માનતા માગતા હતા.

પરિણામ શું આવ્યું ? પિતાજી સ્વર્ગલોક સિધાવી ગયા. માતાઓ વિધવા ગઈ થઈ. ભાઈઓ વનમાં ગયા અને સાત દિવસ સુધી જ્યાં સુધી ભરતજી અયોધ્યા નહોતા પહોંચ્યા ત્યાંસુધી કોઈએ રસોઈ પણ કરી નહોતી કે કોઈ જમ્યું નહોતું. આનો અર્થ એમ માનવો કે ભગવાન શિવજીની પૂજા ઓટી હતી ? ના, એમ નહોતું. ‘શિવ સેવા કર ફલ સુત સોઈ । અવિરલ ભગતિ રામ પદ હોઈ ।’ આદિગુરુ ભગવાન શિવની

સેવાનું એકમાત્ર ફળ એ જ છે કે રામનાં ચરણોમાં અવિરત ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ જય ! ભગવાન શિવની કોઈ ભક્તિ કરે તો એમને એનાથી સંતોષ નથી થતો - તૃપ્ત નથી થતા. એમને સંતોષ આપવો હોય તો રામની ભક્તિ કરવી નેથી એમને સંતોષ મળે ! નાની મોટી યાતનાઓ પર ધ્યાન આપ્યા વગર એમણે તો ભરતજીને રાજના અનન્ય ભક્ત બનાવી દીધા. જે ભગવાન શંકરનું કર્તવ્ય હતું એ એમણે પાર કરી બતાવ્યું. આના પછી તો ભરતજીએ આજીવન ભાત્ર રામની જ અવિરત પૂજ કરી. આખી નિંદગી સુધી શંકરજીને યાદ પણ ન કર્યા.

આવું જ ઉદાહરણ કાગભુશુંહિલનું છે. એમના આગળના જન્મમાં એ શિવજીના અનન્ય ભક્ત હતા. શિવજી સિવાય એ બીજી બધાનો વિરોધ કરતા હતા. એમના ગુરુ દ્યાળુ હતા, નીતિનિપુણ હતા. એ એમને કહેતા, ‘શિવજીની સેવાનું ફળ ભગવાન રામનાં ચરણોની ભક્તિમાં જ પરિણમે છે. ગુરુનો આ ઉપરેશ કાગભુશુંહિલને ગમતો નહીં. એ ગુરુની અવહેલના કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ કાગભુશુંહિલ શિવના મંદિરમાં બેસી શંકરજીના નામનો જ્યુ કરતા હતા. ગુરુદેવ ત્યાં આવ્યા પણ કાગભુશુંહિલએ ઊઠીને એમને પ્રણામ ન કર્યા. ગુરુદેવ તો શાંત સ્વભાવના અને શીલ ચરિત્રના હતા. કંઈ બોલ્યા નહીં, પરંતુ ગુરુજીનું અપમાન સ્વયં શંકરજ સહન ન કરી શક્યા. ‘અજગર બની જા’, ‘હજરોવાર જન્મ લે અને હજરોવાર મૃત્યુ પામ’ એવાં એવા શાપ એમને આપ્યા. જે શંકરજીના એ ભક્ત હતા એ જ શંકરજીએ એમના પર ગુરુસ્સો દાખબ્યો. ગુરુ મહારાજને બહુ દ્યા આવી. એમણે ભગવાન શંકરની પ્રાર્થના કરી, અનુગ્રહ કર્યો. શંકર ભગવાનને પણ દ્યા આવી, કહ્યું, ‘જન્મ તો એમને લેવો જ પડશે, પરંતુ જન્મ અને મૃત્યુ અસહ્ય પીડા એમને નહિ ભોગવવી પડે !’ કોઈપણ જન્મમાં એમનું જ્ઞાન નાશ નહીં પામે અને છેવટના અવતારમાં એ મનુષ્ય તરીકે જન્મશી અને રામની ભક્તિ પ્રાપ્ત કરશે !’

આમ તો એ શંકરજીના ભક્ત હતા, પરંતુ શંકરજીએ પણ પ્રસન્ન થઈ એમને શું આપ્યું ? રામની ભક્તિ જ પ્રદાન કરી ! અંતિમ જન્મમાં એમના ‘મન તે સકલ વાસના ભાગી | કેવલ રામ ચરણ લવ લાગી ||’

શિવની સેવાનું ફળ ‘અવિરલ ભક્તિ રામ પદ હોઈ’ રામનાં ચરણોમાં
લગની લાગી ગઈ અને પછી મુક્તિ મળી ગઈ !

(થ)

ભારતમાં આજે પણ શિવપૂજનો મહિમા છે. ભગવાન શંકરના
મંદિરો પણ વિપુલ પ્રમાણમાં મળે છે. આ મંદિરોમાં જે એ કહેવામાં
આવે કે ભગવાન શિવે કથા પાપને નિવાર્યુ હતું ? શું એમની વિદ્યા
છે ? એમણે તપ કેવું આકરું કર્યુ હતું ! શું એમનો સંદેશ હતો ! અને
એમના સંદેશનો ઉદ્દેશ આપણે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ તો આ
બધાં મંદિરની સાર્થકતા પુરવાર થાય. એમનું મહત્વ સમજાય ! તમે
મંદિરમાં જલ છો તો આ બધું જાણવા અને શીખવા અને જે આનું જ
જ્ઞાન ન અપાય, મહાપુરુષો સત્ય કેવી રીતે પામ્યા એની તમને જણા
કરવામાં ન આવે તો તમારામાં એક ક્ષતિ કાયમને માટે રહી જશે. તમને
કોઈ લાભ નહિ થાય. જે મંદિરમાં માત્ર ચરણામૃત વહેંચાય તે મંદિર
નથી. ભગવાન શંકરના શરણે જલ છે તેને રામનાં ચરણો પ્રાપ્ત થાય
છે. એને રામની પ્રીતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ સંદેશ રામનું નામ
જપતો થઈ જલ્ય છે.

તુમ પુનિ રામ રામ દિન રાતી । સાદર જપહુ અનગ અરાતી ॥

કાશી મરત જન્તુ અવલોકી । જાસુ નામ બલ કરતું વિસોકી ॥

કાશીમાં પણ શંકર ભગવાન મનુષ્યને એના પરાકમથી મુક્તિ નથી
આપતા. મનુષ્યને જે મોક્ષ મળતો હોય તો એ જે નામનો જપ કરે છે
તેના આધારે મળે છે. માત્ર એક પરમાત્માના ચિંતન પર જ ભગવાન
શંકરે ભાર મૂક્યો છે.

આ જ રીતે હનુમાન પણ એક સંત હતા. એમણે પણ રામના
નામનો જ જપ કર્યો. ‘સુમિરિ પવનસુત પાવન નામૂ : અપને વશ કરિ
રાખે રામૂ ॥’ પવનસુતે પણ એ પાવન અને પરમ રામના નામનો જપ
કર્યો હતો. હનુમાનજીએ કથારેય એવું કહ્યું નથી કે મારા નામ, ‘હનુમાન-
હનુમાન’નો જપ કરો ! એમને એમના જીવનમાં જે કોઈ પણ અધિકારી
ભક્ત મળ્યો તેને એનો હાથ પકડી ભગવાન રામનાં ચરણોમાં ઢાળી દીધો.
હનુમાન સમ નહિં બડભાગી । નહોં કોઉ રામ ચરત અતુરાગી ॥

હનુમાન સમાન કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી. તો ભાગ્યનું મૂળ ક્યાં છે ? ‘નહિ કોउ રામ ચરન અનુરાગી’ રામનાં ચરણોમાં પ્રેમ કે સ્નેહ એ જી ભાગ્યનો જન્મદાતા છે.

આ બજે મહાપુરુષોનાં કથાનકો પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે દેવતાઓમાં પણ કોઈ મહાપુરુષો છે જે આપણા પૂર્વને તરીકે રહ્યા હોય પરંતુ અનેકો કપોલકલ્પિત દેવતાઓમાં આવા મહાપુરુષો તો એક ટકો પણ નથી. એમને પ્રત્યે શ્રદ્ધા જન્મે એ અપેક્ષિત છે કારણ એમણે કોઈ સમયે સાધના કરી પરમાત્માની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. એમને સમયે એ સદ્ગુરુ હતા પરંતુ આજના સમયે એમની પૂજા કરવી યોગ્ય નથી. એમના નામનો જ્યું પણ ઉચ્ચિત નથી. અને છતાં આમ જે કોઈ કરે તોપણ એ મહાપુરુષ એક પરમાત્માની તથા વ્યક્તિના સમકાળીન સદ્ગુરુની કક્ષામાં આવી જય છે. તમે તો શરૂઆતથી જી એક પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા ટકાવી રાખો અને કોઈ પ્રકારનો સમય નાના કરતાં એ પરમાત્માથી પ્રેરણા લેતા રહો !

(૬)

ગોસ્વામીજીએ રામચરિતમાનસની રચના કરી ત્યારે સાથોસાથ માનસરોગ પણ બતાવ્યા અને એના વિરોધીઓનું પણ નિર્દેશન કર્યું છે. ‘મોહ સકલ વ્યાધિન્હ કર મૂલા ।’ - મોહ એ સંપૂર્ણ વ્યાધિઓનું મૂળ છે. કામ વાયુ છે, લોભ કફ છે, કોઘ પિત્ત છે. કામ, કોઘ, લોભ આ ત્રણે એકસાથે ભાઈની જેમ હૃદયમાં એક સ્થળે ભેગા થઈ બેસી જય છે તો મનુષ્ય સન્ત્રિપતના રોગી જેવો થઈ જય છે. ‘અહંકાર અતિ દુખદ ડમરૂઆ । તૃણા ઉદર વૃદ્ધિ અતિ ભારી ।’ આમ વીસ-પચીસ રોગોનો ચિતાર આપ્યો અને અંતે કહ્યું, ‘માનસ રોગ કછુક મૈં ગાયે ।’ મેં થોડાંક જી માનસ-રોગનો નિર્દેશ કર્યો છે. ‘હૈ સબકે લખિ વિરલન્હ પાયે ।’ છે તો બધા પાસે પણ કોઈ વિરલો જી એને ઓળખી શકે છે ! તો પછી આ રોગથી મુક્ત થવા શું કરવું ? એ કહે છે - સદ્ગુરુ બૈદ બચન વિશ્વાસા । સંયમ યહ ન વિષય કૈ આસા ॥ રઘુપતિ ભગતિ સંજીવનિ મૂરી । અનૂપાન શ્રદ્ધા મતિ પૂરી ॥ એહિ વિધિ ભલેહિં સો રોગ નસાહોં । નાહિં ત કોટિ જતન નહિં જાહોં ॥

સહગુરુ જ વૈદ છે, એમનાં વચનોમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો. દેવી-દેવતાઓ નહિ માત્ર ભગવાનની જ ભક્તિ કરો. આ સંજીવની બુઝી છે. અનુપાન ડ્રેપે પણ સહગુરુની શ્રદ્ધા જ લો ! આ વિધિ અનુભરવાથી કદાચ રોગ નષ્ટ ન થાય પણ પછી બીજા કોઈ કરોડ ઉપાય કરે તો પણ રોગ નહિ ભટે અને જેનાથી રોગ મટવાનો જ ન હોય તો એનો ઉપાય તમે કરો જ છો શા માટે ? માત્ર એ જ પ્રભુ, પરમ પરમાત્માની ભક્તિ કરો જેથી આ માનસરોગ નષ્ટ થઈ જય.

(૪)

અત્યાર સુધીમાં તો તમને સમજની ગયું હશે કે આપણા ઈષ્ટ કોણ છે ? જે આપણને અનિષ્ટોથી બચાવી લે તે આપણા દણ્ણ કહેવાય. અનિષ્ટ એટલે ક્ષતિ-નુકસાન. દૈનિક જીવનમાં તો નાનાં-મોટાં નુકસાન થતાં જ રહે છે. ક્યારેક માથું દુઃખવા લાગે છે અને નોકરી પર જવાતું નથી. ક્યારેક ગાડી ક્યાંક અથડાઈ ગઈ અને મુસીબત ઉભી થઈ જય. આ પ્રકારની લાખો મુસીબતો અને કામનાઓ મનુષ્યના જીવનમાં ભરી પડી હોય છે. જે આ બધાં અનિષ્ટો, મુસીબતો અને કામનાઓથી રક્ષણ આપે તે આપણા ઈષ્ટ હોય છે.

બધું જ સુરક્ષિત થઈ જય અને જીવન પણ સમૃદ્ધ બની જય તો પણ શરીર તો ક્ષાળભંગુર હોય જ છે. આજે શરીર છે, ચાલે છે, કાલે કદાચ ન હોય, ન ચાલે. આ વાત કોઈ ખાતરીપૂર્વક કહી પણ ન શકે. આ નશ્વર છે. યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, ‘અર્જુન, આત્મા શાશ્વત છે, શરીર નાશવંત છે !’ ‘અનિત્યમસુખ લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ । (ગીતા, ૬/૩૩) આમ હોય તો તમારો વૈભવ, તમારો વિતાસ અહીં જ રહી જશો ! કાળ બધું જ વાળી-ચોળીને સાફ કરી નાખશો ! તો શું કોઈ એવો ઉપાય છે કે આ જન્મ-મૃત્યુના ફેરામાંથી છુટકારો આપી શકે ? એવું તો કોણ છે જે આપણને આવા ભયંકર અનિષ્ટમાંથી ઉગારી લે અને શાશ્વત સ્વરૂપ પ્રદાન કરે, કાળહીન સ્થિતિ પ્રદાન કરે, શાશ્વત-ધામ પ્રદાન કરે અને સદાય ટકી રહે એવી અક્ષય શાંતિ પ્રદાન કરે ? આ બધું જ પ્રાપ્ત થાય જ્યારે આપણે એકમાત્ર પરમતત્ત્વ પરમાત્મા,

શાશ્વત બ્રહ્મની જ સાધના કરીએ ત્યારે ! આનો પરિચાયક મંત્ર રામનામ છે. એ રામનામનો જ્યે કરો એ જ તમારે માટે ઈષ્ટ છે !

(ન)

એકવાર ભગવાન રામે સભાનું આયોજન કર્યું -

એક બાર રઘુનાથ બોલાએ । ગુરુ દ્વિજ પુરવાસી સબ આયે ॥
ਬૈઠે ગુરુ મુનિ અરુ દ્વિજ સજ્જન । બોલ વચ્ચન ભક્ત ભવ ભંજન ॥

ગુરુ-મુનિ-દ્વિજ-સજ્જન બધાં જ સભામાં આવ્યા હતા. આ સમયે ભક્તજનોના જન્મ-મરણના દુઃખ દૂર કરનાર રામે કહ્યું :

કઢે ભાગ્ય માનુષ તનુ પાવા । સુર દુર્લભ સબગ્રન્થન્હિ ગાવા ॥
સાધન ધામ મોચ્છ કર દ્વારા । પાઇ ન જેહિં પરલોક સંવારા ॥

આપણું મોહું પુણ્ય છે કે આપણને મનુષ્ય શરીર મળ્યું છે. આ તો દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. દેવતાઓએ પણ સારાં કર્મો કર્યા હોવાથી એના પરિણામ સ્વરૂપ માત્ર ભોગવે છે, પરંતુ આ સ્વર્ગમુખ પણ ક્ષાણિક છે, અને તેથી દેવતાઓ પણ માનવ-શરીર પામવા ઉત્સુક હોય છે. આ શરીર સાધના કરવા માટે ઉત્તમ છે. આ શરીર મુક્તિ મેળવવાનું દ્વાર છે. આ માનવ-તન પામીને જેણે પોતાનો પરલોક ન સુધાર્યો એ જન્મજન્માંતર દુઃખ પામે છે. એ માથું કૂણ્યા જ કરે છે. કાળને, ધર્મને અને ઈશ્વરને વ્યર્थ દોષ આપે છે. હકીકતમાં જે માનવ તન મળ્યું હોય અને પરલોક સુધારવાની કોશિશ ન કરતો હોય તો એ મનુષ્યે કાળને કે કર્મને કે ઈશ્વરને દોષ આપવો નકારો છે. જે કાંઈ પણ દોષ હોય તો એનો પોતાનો જ છે.

ધણુંખું આવા બે ત્રણ બહાના માણસ કરે છે. ‘મારા તો નસીબમાં જ નથી’ આમ કહી નસીબને દોષ આપવો. ‘મને તો સમય જ નથી હોતો’ આમ કહી સમયને દોષ આપવો અને ‘બધું કરતા-કારવતા તો ભગવાન છે’ આમ કહી ભગવાનને દોષ આપવો ! પરંતુ રામ ભગવાન સ્વયં કહે છે કે જે માનવ-તન મળ્યું છે તો એમાં દોષ કોઈનો કાઢવો જોઈએ નહીં. પોતાનામાં જ દોષ જેવો અને તેને દૂર કરવો. આગળ એ કહે છે :

નર તન ભવ વારિધિ કહું બેરો । સનમુખ મરૂત અનુગ્રહ મેરો ॥
 કરનધાર સદગુરુ દૃઢ નાવા । દુર્લભ સાજ સુલભ કરિ પાવા ॥
 જો ન તરૈ ભવસાગર, નર સમાજ અસ પાઇ ।
 સો કૃત નિંદક મંદમતિ, આત્માહન ગતિ જાઇ ॥

આ માનવ શરીર તો સંસાર-સાગર પાર કરવા માટેની નાવ છે.
 સદગુરુ નાવિક છે. મારી કૃપા અનુકૂળ પવન છે. આવા દુર્લભ સંલેગ
 અને વ્યવસ્થા પામીને પણ જે ભવસાગર પાર નથી કરતો એ પુરુષ
 પોતાના પુરુષત્વનો નિંદક છે, અકર્મણ્ય છે, મંદમતિ છે અને પોતાના
 આત્માની હત્યા કરનારો છે.

આ પાર ઉતારવા માટે શો ઉપાય કરવો ? એને વિષે કહે છે :
 જો પરલોક ઇહાં સુખ ચહ્હું । સુનિ મમ વચન હૃદય દૃઢ ગહું ॥
 સુલભ સુખદ મારગ યહ ભાઈ । ભગતિ મોરિ પુરાન શુતિ ગાઈ ॥

તમારે જે પરલોક સુધારવો હોય, પરમ શ્રેય અને શાશ્વત ધાર્મ
 મેળવવું હોય, અમૃત તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું હોય અથવા તો આ જ લોકમાં
 તમારી અપેક્ષાઓ સંતોષવી હોય તો મારું વચન સાંભળો અને દફતાથી
 ધ્યાનમાં લો. તો કયું વચન છે આ ? માત્ર એક જ વચન છે, એક જ
 પંથ છે, આ બન્ને માટે અને તે છે ‘ભગતિ મોરી’ મારી ભક્તિ કરો !
 શેષનાગની નહીં કે કોઈ દેવતાની નહીં. એમણે કહ્યું, ‘મારી ભક્તિ
 કરો !’ શ્રુતિઓએ પણ આ જ કહ્યું છે અને તેથી દશ્ટ માત્ર એક જ
 છે, પરમતત્ત્વ પરમાત્મા ! અને આપણે દરિદ્રતા એ છે કે આપણે એ
 પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખતા જ નથી જે પ્રત્યેક અનિષ્ટોથી આપણને બચાવે છે.

રામનું નામ આપણે લઈએ છીએ કે લોકોને એક આશ્ર્ય થાય
 છે, રામ તે વળી કોણા ? માનસકારે રામનો પરિચય આપ્યો અને કહ્યું,
 ‘રામ બ્રહ્મ વ્યાપક અવિનાશી !’ જે વ્યાપક છે, ચિન્મય છે, કણ-
 કણમાં છે, અવિનાશી છે, આનું જ બીજું નામ રામ છે ! અને આ જ
 દિષ્ટ છે, એક પરમતત્ત્વ પરમાત્મા છે ! જે એમના પર નિર્ભર રહી
 પોતાના કાર્યમાં રત રહે છે સમૃદ્ધ એની પાસે આવે છે. એ સુખી રહે
 છે અને દીર્ઘ આયુષ્ય બોગવે છે. એને કોઈ જતનો રોગ થતો નથી -
 ન શારીરિક રોગ કે ન કોઈ માનસિક રોગ ! તમે ભલે સંસારમાં રહ્યા

પચ્ચા હો તમારા માટે પરલોક અને પરમશ્રેયની વ્યવસ્થા આપોઆપ થઈ જ જય છે ! યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, ‘અર્જુન, આ નિષ્કામ કર્મમાં જે નિષ્ઠાવાન પરમાત્મામાં રત થઈ જય છે - કશું કરતો નથી ભાત્ર એમાં રમાણ થઈ જય છે, તે પુરુષનો વિનાશ ક્યારેય થતો નથી ! આ માર્ગમાં આરંભનો પણ ક્યારેય નાશ નથી થતો. તમે તમારામાં બીજારોપણ સારી રીતે કર્યું હોય તો તમે પરમશ્રેય નજીક પહોંચી જ જશો ! કામનાઓ કદાચ થોડાં વિધનો ઉભાં કરે, પરંતુ સત્યના અનુષ્ઠાનમાંનો વિનાશ તો ન જ કરે ! એટલે માનસ અનુસાર પણ એક પરમતત્ત્વ પરમાત્મા જ ઈષ્ટ છે.

દેવી-દેવતાઓ એક ભ્રમ છે. માનસ અનુસાર એક પણ જગ્યા એવી નથી જ્યાં એમનું પૂજન થતું હોય અને એ દેવી-દેવતાઓનું પૂજન કરનારને સફળતા મળી હોય એવો નિર્દેશ થયો હોય ! ક્યાંય પણ એમની પૂજલિંગ પણ દર્શાવવામાં આવી નથી, પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ આ બધું આપણને વંશ-પરંપરાગત મળ્યું છે અને આપણે એ ચીલે ચાત્યા જઈએ છીએ. એ ચીલો છોડવાનો યત્ન કરતા નથી. દુઃખ સાથે કહેવું પડે છે કે વિરક્ત મહાત્માઓ પણ આ જ માર્ગ ચાલે છે. કહેવાય છે કે રામકૃષ્ણ પરમહંસજી કાળીમાતાની પૂજન-સેવા કરતા હતા, પરંતુ એમણે આ પૂજન-અર્ચન એમના અનન્ય શિષ્ય વિવેકાનંદજીને નહોતી બતાવી કે શીખવાડી ! વિવેકાનંદજીના ઉપદેશમાં તમે ક્યાંય દેવી-દેવતાઓનો ઉદ્ઘોષ જેશો નહીં.

અયોધ્યાવાસી ચિત્રકૂટમાં પણ આ જ પૂજન-અર્ચન વિધિમાં એટવાયા હતા. એ લોકો જ્યારે રામને વીનવા ગયા ત્યારે ‘ગનપ ગौરી ત્રિપુરારિ તમારિ’ની પૂજન કરતા હતા, પરંતુ રામના રાજ્યાભિપેક અને એમની સભા બાદ અયોધ્યાવાસી પોતાનાં બાળકોને ‘ભજહુ પ્રણત પ્રતિપાલક રામહિં’ - એવો બોધ આપતા હતા. જે પ્રણાતનું પરિપાલન કરે છે એવા રામની સાધના કરો ! આંખની પલકો જેમ આંખનું રક્ષણ કરે છે તેવી જ રીતે તમે રામની આરાધના કરો ! એમના દ્વારા દેવી-દેવતાઓના પૂજન કરવાનો પ્રક્રિયા જ ઉપસ્થિત નથી થતો.

આમ તમે જ્ઞેયું કે ગીતાના જ સ્વરમાં રામચરિતમાનસમાં ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ પણ આરંભથી લઈને અંત સુધી ક્રમાનુસાર પરમાત્મા પર જ ભાર મૂક્યો છે અને ઉત્તરકાંઠના અંતમાં તો નિર્ણય આપી જ દીધો - ‘સોઇ કવિ કોવિદ સોઇ રનધીરા । જો છલ છાડિ ભજા રઘુવીરા ॥’ અને આવી જ બીજી ચોપાઈઓમાં એ વાત પ્રતીત થાય છે કે એ જ કવિ છે, પંડિત છે, રણધીર છે જેનું મન રામમાં અનુરક્ત છે એ જ કુલીન અને ધર્મપરાયણ છે. નીતિવાન અને બુદ્ધિશાળી છે. દક્ષ તથા ગુણવાન છે. વેદજ્ઞ છે અને એનાં સૂક્ષ્તોને સમજ્યો છે જેનું મન રામમાં જ અનુરક્ત છે.

આમ હોવા છતાં પણ કોણ જાણો કેમ લોકો રામની સાધના નથી કરતાં. કથાકાર વ્યાસજી કથા તો રામાયણની કહેશે પરંતુ ભજન-આરતી સમયે હનુમાન ચાલીસા બોલશે, સપ્તશતીના પાઠ કરશે ? ખરું જેતાં તો જે રામાયણનો પાઠ કરે છે કે એની કથા કરે છે એનો સંદેશ શો છે એનું તો ધ્યાન રાખવું જોઈએને ?? હજુ સુધી જો ધ્યાન ન આપ્યું હોય તો આપવું જોઈએ અને લોકોને પણ ધ્યાન આપવા માટે સમજવિષું જોઈએ ! માનસની અંતિમ પંક્તિઓ સુધી ગોસ્વામીજી તમને એક જ આગ્રહ કરી રહ્યા છે. અન્ય કોઈનો નહીં માત્ર ‘રામહિ સુમિરિય ગાઈ રામહિ । સંતત સુનિય રામ ગુણ ગ્રામહિ ॥’ રામનું શરણ ગ્રહે, રામનામનું સ્મરણ કરો, એમનાં જ ગીત ગાવ એમના જ ગુણો ગ્રહણ કરો !

સુન્દર સુજાન કૃપા નિધાન, અનાથ પર કર પ્રીતિ જો ।

સો એક રામ અકામ હિત, નિર્વાનપ્રદ પ્રભુ આન કો ॥

સુંદર, સુજાન, કૃપાનિધાન અને અનાથોના નાથ, એમના સ્નેહી એકમાત્ર રામ જ છે. એમના જેવો નિઃસ્વાર્થ હિતૈષી અને મોક્ષદાતા અન્ય કોઈ નથી.

એક જ સ્વયંસિદ્ધ ઈષ્ટની જગ્યાએ આજે આપણે અનેક દેવી-દેવતાઓને ઈષ્ટ બનાવી દીધા છે. શાશ્વત તો એકમાત્ર સર્વવ્યાપ્ત પરમ ઈશ્વર પરમાત્મા જ છે. અને તેથી સંપૂર્ણ જગતના ઈષ્ટ એકમાત્ર પરમાત્મા જ છે. આપણામાં જે કોઈ નશ્વરની પૂજલમાં રત છે તે નાસ્તિક છે. આ જે અસ્તિત્વમાં માનતા નથી, એની પૂજલમાં વ્યસ્ત હોય છે તેને પ્રોત્સાહન

આપવું એટલે નાસ્તિકતાને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું છે. બ્રહ્મથી લઈને આ પરિવર્તનશીલ વિશ્વમાં એક પરમતત્ત્વ પરમાત્મા અવિનાશી અમૃતસ્વરૂપ છે. માટે એ જ સમસ્ત સૂષ્ઠિના પૂજય છે, ઈષ્ટ છે ! એમની આવશ્યકતા સહૈવ રહે છે અને સર્વને રહે છે. બધું જ કાર્ય અને કર્મ કરતાં કરતાં જે આપણે એક પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા સેવીએ અને એ પરમતત્ત્વ પરમાત્માના પરિચાયક બે અથવા અઢી અક્ષરવાળા નામ ઊં કે રામ સ્મરણ કરતાં રહીએ તો આપણે આસ્તિક મનાશું કારણ આપણે અસ્તિત્વની પૂજલ કરીએ છીએ. આ સાધનાની શક્યાત્મક પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા અને એના નામના જપથી જ થાય છે. હા, એની પ્રાપ્તિ સદગુરુ દ્વારા જ થાય છે. અહીં આ કિયા અનુભવગમ્ય અને સૂક્ષ્મ હોય છે.

વિશ્વમાં ભગવાન માત્ર એક જ છે. એ બે ન હોઈ શકે. એ પ્રત્યેક કણમાં વસેલા છે. અગર જે બીજી ભગવાન હોય તો એમને વ્યાપ્ત થવા માટે, વસવા માટે બીજું એક વિશ્વ જોઈએ. આ પ્રભુ રહે છે ક્યાં ? ‘અસ પ્રભુ હૃદય અક્ષત અવિકારી । સકલ જીવ જગ દીન દુખારી ॥’ પ્રભુ રહે છે પ્રત્યેકના હૃદયમાં. પણ એનું દર્શન થતું નથી. એનું જે દર્શન કરવું હોય તો, ‘નામ નિરૂપણ નામ જતન તે । સો પ્રગટત જિમિ મોલ રતન તે ॥’ પ્રથમ નામનું નિરૂપણ કરી લો. આ નામ કયા પ્રકારનું છે તે જોઈ લો. એનો જ્ઞાપ કેવી રીતે થાય તે સમજ લો ! શ્વાસમાં જે ઘૂન આવે છે તેને પકડવી કેવી રીતે ? એ કોણી પ્રેરણાથી આવે છે ? આ બધું સમજવાનો યત્ન કરો અને જ્યારે સમજાઈ જય ત્યારે લોહી-પાણી એક કરી એ પરમાત્માને જાણી લો. એને જાણી જશો કે તરત જ એનાં દર્શન થઈ જ જશે.

આ પરમાત્મા એક ધામ છે અને એ ધામમાં પ્રવેશ કરાવે છે સદગુરુ. ‘ગુરુ રાહી જો કોપ વિધાતા । ગુરુ રૂઠે નહીં કોઉ જગ ત્રાતા ॥’ નસીબ જે વાંકું થઈ જય, ઘોર યાતનાઓ આવી પડે તો પણ સદગુરુ રક્ષણ કરે છે. અને જે કદાચ સદગુરુ પ્રાપ્ત ન થાય તો પછી ભગવાન જેવી કોઈ વસ્તુનો પરિચય થાય જ નહીં. ભગવાન આમ તો હૃદયમાં જ સ્થિત છે, પણ સદગુરુ ન હોય તો એનું દર્શન કરાવે કોણ ? જે ગુરુ એકમાત્ર પરમાત્માની ઉપતાંત્રિની પ્રક્રિયા શું છે તે

નથી જાણતા, જેમણે સ્વયં સત્યમાં પ્રવેશ નથી કર્યો અને જે સત્યપથ પર પ્રવેશ નથી કરાવી શકતા, જે આ પ્રક્રિયાને આપણા હૃદયદેશમાં પ્રગટાવી નથી શકતા કે જગ્યાતિની અનુભૂતિ નથી કરાવી શકતા તે સહગુરુ થવા માટે સક્ષમ નથી. એ સહગુરુ ન બની શકે. હા, કુળગુરુ થઈ શકે ! જ્યાંસુધી સહગુરુની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાંસુધી તમે એક પરમતત્ત્વ પરમાત્માના પરિચાયક બે કે અઠી અક્ષરના નામનો જપ કરો, અને એ જ પરમતત્ત્વ પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા સેવો અને એનું સ્મરણ કરો, એનું ભજન કરો આ વાત તમારા માટે ઈષ્ટ છે. આ શ્રદ્ધા તમારા ભાવનું એક પરમાત્માં કેન્દ્રીયકરણ કરશે, એક જગ્યાએ સ્થિર કરશે, આ તમારા પોતાનું પુણ્ય અને તમારા પોતાના પુરુષાર્થનું ઉદ્ગમ સ્થાન બની રહેશે. આની સાથોસાથ તમારો આત્મા જગત થશે અને જ્યાં સહગુરુ હશે ત્યાં તમને દોરી જશે. આમ સહગુરુ મળતાં યોગિક ક્રિયા દ્વારા તમારા હૃદયમાં જગ્યાતિ ફેલાઈ જશે. અનુભૂતિ સંકેત ઈષ્ટના આદેશ તમને મળવા લાગશે. તમારો આત્મા જે પ્રસૂપ્ત હશે, તટસ્થ હશે તે જગત થઈ જશે.

આજે ભલે એમ કદ્યું હોય કે ઈશ્વરનો વાસ હૃદયમાં છે અને તે સત્ય પણ છે, પરંતુ ચાર-છ મહિના પછી એવા કોઈ તત્ત્વજ્ઞાની સેવા અને એમણે બતાવેતી સાધના દ્વારા તમે પાર ઊતરી જશો. તમારો બેઠેલો ઈશ્વર તમારી સાથે સંવાદ સાધશે, તમારું માર્ગદર્શન કરશે અને તમને આગળ ચલાવી સાધનાના પથ પર મૂકી દેશે. ‘ન અયમ् આત્મા પ્રવ્ચનેત લભ્ય’ આ આત્મા પ્રવચનનથી કે વિશિષ્ટ બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત નથી થતો કે નથી પ્રાપ્ત થતો કથા-વાર્તા સાંભળવાથી.. લાખો ભાવિકોમાંથી જે કોઈ પણ એક પર પસંદગી ઊતારે છે, એના હૃદયમાં જગ્યાતિ ફેલાવી હે છે, અને એની આંગળી પકડી એને દોરે છે. એના નિર્દેશનમાં ચાલવાથી પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ આંગળી કયારે પકડે છે જ્યારે મનુષ્ય એકમાત્ર પરમતત્ત્વ પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા રાખે અને તત્ત્વજ્ઞાન સહગુરુના સાંનિધ્યમાં સાધના કરે !

વિચાર-વિર્મર્શ હેતુ તમારા અમૂલ્ય વિચારોનું સહૈવ સ્વાગત રહેશે.

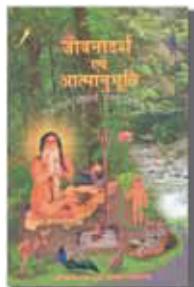
આમારો પ્રકાશનો

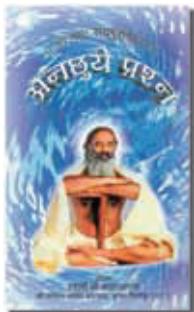
યથાર્થ ગીતા-
યથાર્થ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણાની
વાજીના હેતુને સારી રીતે
યથાવત (કેમનો તેમ) સમજાયો
છે. આ એક કાળ વિજ્ઞા કૃતિ છે.
૨૮ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

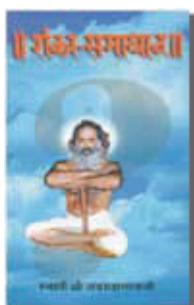
અંગ શા માટે ફરકે છે?
શું કહે છે?-
માનવ શરીરના વિભિન્ન ભાગોમાં
થતા ફડકનાનું કારણ અને તેનાં સંકેરેનું
વિશ્વેષણ કરવામાં આવ્યું છે જે
સાધના-આરાધનામાં ઘણું જ
સહાયક છે.
૪ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

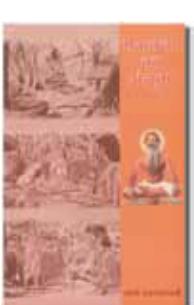
જીવનાદર્શી અને આત્માનુભૂતિ-
પૂજ્ય ગુરુ પરમહંસ મહારાજનો
સ્વામી શ્રીપરમાનંદજ મહારાજનો
જીવનવૃત્તાંત, તેઓની
અનુભૂતિઓ અને ઉપદેશોનું
સંકલન કર્યું છે. સાધકો માટે
આ ખૂબ જ ઉપયોગી ગ્રંથ છે.
૪ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

વાણાસ્પદર્થી પ્રશ્નો-
વર્ણ, મર્તિપૂજા, ધાન, હદ, ચક-ભેદન
અને યોગ જેવા વિષયોને સ્પષ્ટ કરી
ભ્રમિત સમાજનું માગદર્શન કરવામાં
આવ્યું છે.
૩ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

શંકા-સમાધાન-
સમાજમાં પ્રચાલિત બધી જ
કુરીતિઓ, દૃઢિઓ, આડંભર
અને અંધવિશ્વાસોનું શરૂમન અને
સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે.
૫ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

એકલાયનો અંગૂઠો
શિક્ષા-ગુરુ અને સદ્ગુરુનો તશીવત
ભતાવવામાં આવ્યો છે. શિક્ષક,
લોકજીવનની કળા શીખવે છે જ્યારે
સદગુરુ જીવનમાં સમૃદ્ધિની સાથે
પરમ શ્રેયની જાગૃતિ અને તે પરમ
પદની પ્રાપ્તિ કરવે છે જેથી પુરુષ
જન-મરાણના ચકમાંની મુક્તા
થઈ જાય.
૩ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

સાધના કરવી તો કોની?-
લોકો ગાય, પીપળો, દેવી-દેવતાઓ,
ભૂત-ભવાનીની પૂજા, ધર્મના નામે
આ બધું કરે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આ
બધા ભ્રમાનું નિયારાણ કરીને સ્પષ્ટ
કરવામાં આવ્યું છે કે સાનાતન ધર્મ
શું છે? ઠીક (ઇશ્વર) કોણ છે? સાધના
(ભજન) કોનું કરવું તથા કેમ કરવું?
૬ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

ખોડશોપચાર પૂજન પદ્ધતિ-
આ પુસ્તકમાં એ ભતાવવામાં
આવ્યું છે કે એક પરમાત્માના શ્રી
સિદ્ધ કરાવીને, તે એક જ પરમાત્માનું
થિતન શીખવતું કર્મકંડ છે.
૩ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

આમારો પ્રકાશનો

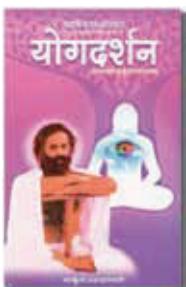

યોગશાસ્ત્રીય પ્રાણાયામ-
યોગશાસ્ત્રીય પ્રાણાયામમાં
આપશીએ બતાવ્યું છે કે યેમ,
નિયમ અને આસન સથાનો જ
શ્વાસ-પ્રશ્વાસનું શાંત પ્રવાહિત
થયું જ પ્રાણાયામ છે. અલગથી
પ્રાણાયામ નામની કોઈ કિયા
નથી. આ તો યોગ ચિંતનની એક
અવસ્થા છે. આનું સમાધાન આપુસ્તકમાં
કરવામાં આવ્યું છે.
તું ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

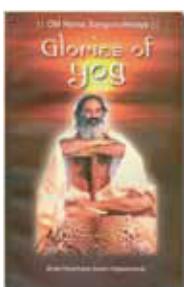

બારમારી-
તેઝોના પૂજય ગુરુ શ્રી પરમાનંદજી
મહારાજને આકાશવાણીથી પ્રામ
ભજન (ઇશ્વરીય ગીત) બારમારીનું
સંકલન તથા તેની આણ્યા કરી છે.
આમાં પ્રેરણથી લઈને પરાકાણ
સુધી લક્ષ તરફ આગળ વધવાનું
પથ પ્રદર્શન (ભાર્જદર્શન) કરવામાં
આવ્યું છે.

હિન્દી ભાષામાં ઉપલબ્ધ

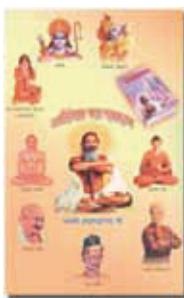
યોગદર્શન-
પ્રત્યક્ષભૂત વ્યાખ્યા-
મહર્ષિ પર્ણાલીકૃત આ પુસ્તકમાં
બતાવવામાં આવ્યું છે કે 'યોગ'
પ્રત્યક્ષ દર્શન છે. તે વખતવામાં અથવા
કહેવામાં નથી આવતો. કિયાત્ક
પથ પર ચાલીને જ સાધન સમજ શકે
છે કે જે કોઈ મહર્ષિએ લખ્યું છે તેનો
વાતાવરિક આશય શું છે? સાધન
ઉપયોગી પુસ્તક છે.
તું ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

ગલોરિઝ ઓફ યોગ-
હિં, ચક-બેદન, યોગ,
પ્રાણાયામ અને ધ્યાની
બબતમાં સંપૂર્ણ પરિચય
અંગ્રેજી ભાષામાં ઉપલબ્ધ

પ્રશ્ન સમાજના-
ઉત્તર ગીતાના-
આ પુસ્તકમાં સામાજિક,
આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક
કોઈ પણ પ્રશ્ન હોય, તેનું
ગીતા અનુસાર સમાધાન
કરવામાં આવેલ છે.
હિન્દી ભાષામાં ઉપલબ્ધ

અહિંસાનું સ્વરૂપ-
અહિંસા એક ગ્રૂવાયેલો પ્રશ્ન છે.
મુળભૂત રીતે તે યૌણિક, આંતરિક
સાધનાનો શબ્દ છે. આ પુસ્તકમાં
આપણે જાણીશૂં કે આપણા પૂર્જ
મહાપુરુષોએ અહિંસાને કયા
સંદર્ભમાં લીધી છે.
તું ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

MP3 ઓડિયો સીરીઝ

દ ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ

હિન્દી ભાષામાં

શ્રી પરમહંસ સ્વામી અઙ્ગાડાનંદજી આશ્રમ ટ્રસ્ટ

ન્યુ એપોલો અસ્ટેટ, ગાલા નં ૫, મોગરા લેન,(રેલવે સબવે ને પાસે), અંધેરી (પૂર્વ),
મુંબઈ ૪૦૦ ૦૬૬, ભારત. ફોન: (૮૧ ૨૨) ૨૮૨૫ ૫૩૦૦

ઈ મેલ: contact@yatharthgeeta.com વેબસાઈટ: www.yatharthgeeta.com